Форма № 24

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет соціальних наук
(повне найменування факультету)

Соціальна робота
(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проєкту (роботи)
бакалавр
(ступінь вищої освіти)

на тему Соціальна робота з малозабезпеченими сім'ями
(на прикладі Тернуватської територіальної громади)
(назва теми)

Виконав(ла): студент(ка) 4 курсу,
групи СН-212_____
Спеціальності 231 Соціальна робота
(код і найменування спеціальності)
Освітня програма (спеціалізація)
Соціальна робота
КОЛОДРУБСЬКА К. Ю._____
(ПРІЗВИЩЕ та ініціали)
Керівник ЩЕРБИНА С. С._____
(ПРІЗВИЩЕ та ініціали)
Рецензент БАРШАЦЬКА Г. Ю.
(ПРІЗВИЩЕ та ініціали)

2026

Форма № 25

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет соціальних наук
Кафедра «Соціальна робота»
Ступінь вищої освіти бакалавр
Спеціальність 231 Соціальна робота
(код і найменування)
Освітня програма (спеціалізація) Соціальна робота
(назва освітньої програми (спеціалізації)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«06» лютого 2026 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

КОЛОДРУБСЬКОЇ Каріни Юріївни
(ПРІЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Соціальна робота з малозабезпеченими сім'ями (на прикладі Тернуватської територіальної громади)
керівник проєкту (роботи) к.соц.н., доцент ЩЕРБИНА Сергій Степанович
(науковий ступінь, вчене звання, ПРІЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)
затверджені наказом закладу вищої освіти від «06» лютого 2026 року № 41
2. Строк подання студентом проєкту (роботи) «14» травня 2026 року
3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 77 сторінок, 13 таблиць, 3 рисунки 60 джерел, 6 додатків
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) здійснити теоретичний аналіз малозабезпечених сімей як об'єкта наукового дослідження та соціальної роботи; систематизувати методи і форми соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями; визначити професійні компетенції фахівця із соціальної роботи щодо підтримки малозабезпечених сімей; проаналізувати основні напрями та функції реалізації соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській ОТГ; вивчити досвід роботи фахівців із соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у досліджуваній громаді; розробити методичні рекомендації для підвищення ефективності соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями в ОТГ.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) Таблиця 1.1. Основні підходи до визначення малозабезпеченості сімей; Таблиця 1.2. Типологія малозабезпечених сімей; Таблиця. 1.3 Методи соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями; Таблиця 1.4. Форми соціальної підтримки малозабезпечених сімей в Україні; Таблиця 1.5. Структура професійних компетенцій соціального працівника; Таблиця 1.6. Ключові компетенції для роботи з малозабезпеченими сім'ями; Таблиця 2.1. Організаційна структура соціальної підтримки малозабезпечених сімей у

Тернуватській ОТГ; Таблиця 2.2. Функції соціальних працівників у роботі з малозабезпеченими сім'ями; Таблиця 2.3. Характеристика соціальних працівників Тернуватської ОТГ (n=12); Таблиця 2.4. Основні проблеми у роботи з малозабезпеченими сім'ями; Таблиця 2.5. Основні проблеми соціальних працівників у роботі з малозабезпеченими сім'ями; Таблиця 2.6. Сильні та слабкі сторони соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській ОТГ; Таблиця 2.7. План впровадження рекомендацій у Тернуватській ОТГ; Рис. 1.1. Модель комплексної підтримки малозабезпеченої сім'ї; Рис. 2.1. Напрями соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській ОТГ; Рис. 2.2. Алгоритм роботи з малозабезпеченою сім'єю в рамках кейс-менеджменту.

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	ПРІЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Дата, підпис	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	ЩЕРБИНА С.С., доцент	10.02.2026	13.03.2026
2	ЩЕРБИНА С.С., доцент	14.03.2026	13.04.2026
Норм-ль	НОВАК Т.О., ст. викладач	30.04.2026	07.05.2026

7. Дата видачі завдання « 06 » лютого 2026 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Затвердження теми	06.02.2026	
2	Затвердження завдання на дипломний проєкт (роботу)	06.02.2026	
3	Складання змісту	10.02.2026	
4	Виконання першого розділу	13.03.2026	
5	Виконання другого розділу	13.04.2026	
6	Формування висновків	17.04.2026	
7	Перевірка роботи керівником	24.04.2026	
8	Оформлення дипломного проєкту (роботи)	30.04.2026	
9	Нормоконтроль та перевірка на запозичення	07.05.2026	
10	Попередній захист дипломного проєкту (роботи)	11.05.2026	
11	Подання роботи на кафедру	14.05.2026	
12	Одержання відгуку та рецензії	15.05.2026	
13	Захист дипломного проєкту (роботи)	08.06.2026	

Студент(ка) _____ Каріна КОЛОДРУБСЬКА
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

Керівник проекту (роботи) _____ Сергій ЩЕРБИНА
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 77 сторінок, 13 таблиць, 3 рисунки, 6 додатків, перелік використаних джерел складає 60 найменувань.

Об’єктом дослідження виступають малозабезпечені сім’ї на рівні Тернуватської об’єднаної територіальної громади.

Предметом дослідження виступають організаційно-методичні засади соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями у Тернуватській об’єднаній територіальній громаді Новомиколаївського району Запорізької області.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та розробити методичні рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями у територіальних громадах на прикладі Тернуватської об’єднаної територіальної громади Новомиколаївського району Запорізької області.

У роботі застосовувалися методи аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння та системний підхід. Емпіричне дослідження включало аналіз документації соціальних служб, опитування соціальних працівників, спостереження та вивчення практичного досвіду роботи з малозабезпеченими сім’ями.

Практична значимість роботи полягає у можливості використання отриманих результатів у діяльності територіальних громад, центрів надання соціальних послуг, органів місцевого самоврядування та соціальних працівників для вдосконалення соціальної підтримки малозабезпечених сімей.

МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНІ СІМ’Ї, СОЦІАЛЬНА РОБОТА, СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА, ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА, СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ, МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

ЗМІСТ

ВСТУП 9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМЕЙ 14
1.1. Малозабезпечені сім'ї як об'єкт наукового аналізу 14
1.2. Методи і форми соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями 22
1.3. Професійні компетенції фахівця із соціальної роботи щодо підтримки малозабезпечених сімей 27
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД З МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМИ СІМ'ЯМИ В УКРАЇНІ 35
2.1. Основні напрями та функції реалізації соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській об'єднаній територіальній громаді Новомиколаївського району Запорізької області 35
2.2. Сутність та досвід роботи фахівців із соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській об'єднаній територіальній громаді Новомиколаївського району Запорізької області 40
2.3. Методичні рекомендації для підвищення ефективності соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській об'єднаній територіальній громаді Новомиколаївського району Запорізької області 45
ВИСНОВКИ 55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 60
ДОДАТКИ 66

ВСТУП

Малозабезпеченість сімей є однією з найбільш гострих соціальних проблем сучасної України, що набула особливої актуальності в умовах економічної нестабільності, пандемії COVID-19 та повномасштабної війни. За даними Державної служби статистики України, у 2023 році нижче фактичного прожиткового мінімуму проживало близько 25 % населення країни, що становить понад 10 мільйонів осіб [1]. Проблема бідності має тенденцію до міжпоколінної трансмісії, створюючи «замкнене коло», з якого сім'ям важко вирватися власними силами.

Незважаючи на розвинену нормативно-правову базу та наявність системи соціального захисту, практика надання допомоги малозабезпеченим сім'ям часто залишається формальною, недостатньо індивідуалізованою та ресурсно обмеженою. Існує потреба в удосконаленні соціальних технологій, міжвідомчої взаємодії та залученні нових підходів до підтримки таких родин.

Аналіз наукових джерел. Проблематику соціальної підтримки малозабезпечених сімей активно досліджують сучасні українські науковці: В. Р. Буйваленко, Н. І. Голова, М. В. Гриньова, О. Г. Губарь, З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко, І. В. Ковальчук, О. В. Купенко, І. В. Мамчур, Л. А. Моргай, Є. Пліско, В. Полєхіна, І. В. Албул, С. Ю. Чернета та ін. Їхні роботи висвітлюють економічні, соціальні та психологічні аспекти малозабезпеченості, акцентують на необхідності комплексного підходу в роботі з вразливими категоріями населення.

Малозабезпеченість не обмежується лише нестачею матеріальних ресурсів – вона супроводжується соціальною ексклюзією, обмеженням доступу до якісної освіти, охорони здоров'я, культурних благ, що призводить до деградації людського капіталу та зниження конкурентоспроможності держави [2]. Діти з малозабезпечених сімей мають гірші освітні результати, обмежені можливості для розвитку, що закладає основу для майбутньої

бідності. Наслідки малозабезпеченості відчуває не лише окрема сім'я, але й суспільство в цілому через втрату продуктивності, зростання витрат на соціальні програми, поглиблення соціальної нерівності.

Соціальна робота є ключовим інструментом подолання малозабезпеченості та її наслідків. Після децентралізації влади територіальні громади отримали розширені повноваження у сфері соціального захисту, що актуалізує потребу в розробці ефективних організаційно-методичних засад соціальної роботи на місцевому рівні [5]. Водночас практика свідчить про недостатню ефективність існуючих підходів: переважання матеріальної допомоги над активізаційними методами, слабку координацію між різними службами, обмежене використання сучасних технологій соціальної роботи.

Тернуватська об'єднана територіальна громада Новомиколаївського району Запорізької області є типовим прикладом сільської громади, де проблема малозабезпеченості стоїт особливо гостро через обмежені можливості працевлаштування, недостатньо розвинену соціальну інфраструктуру та віддаленість від обласного центру. Вивчення досвіду соціальної роботи в такій громаді дозволяє виявити як типові проблеми, так і перспективні підходи до їх вирішення, що має практичне значення для інших територіальних громад України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах наукових пріоритетів соціальної роботи в Україні, визначених Стратегією подолання бідності, затвердженою Кабінетом Міністрів України [22], та відповідає завданням розвитку системи соціального захисту на рівні територіальних громад.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та розробити методичні рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у територіальних громадах на прикладі Тернуватської об'єднаної територіальної громади Новомиколаївського району Запорізької області.

Відповідно до мети визначено наступні завдання дослідження:

1) здійснити теоретичний аналіз малозабезпечених сімей як об’єкта наукового дослідження та соціальної роботи;

2) систематизувати методи і форми соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями;

3) визначити професійні компетенції фахівця із соціальної роботи щодо підтримки малозабезпечених сімей;

4) проаналізувати основні напрями та функції реалізації соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями у Тернуватській ОТГ;

5) вивчити досвід роботи фахівців із соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями у досліджуваній громаді;

6) розробити методичні рекомендації для підвищення ефективності соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями у Тернуватській ОТГ.

Об’єктом дослідження виступають малозабезпечені сім’ї на рівні Тернуватської об’єднаної територіальної громади.

Предметом дослідження є організаційно-методичні засади соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями у Тернуватській об’єднаній територіальній громаді Новомиколаївського району Запорізької області.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано комплекс взаємодоповнюючих методів:

– теоретичні методи: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження для визначення понятійно-категоріального апарату, виявлення стану розробленості проблеми, систематизації підходів до соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями;

– емпіричні методи: аналіз документації соціальних служб (звітність, програми, індивідуальні плани роботи з сім’ями), опитування соціальних працівників (n=12) для вивчення досвіду роботи та виявлення проблем, спостереження за практикою надання послуг, вивчення кейсів роботи з конкретними сім’ями;

– статистичні методи: кількісний аналіз даних звітності соціальних служб, порівняння показників за 2022-2023 роки для виявлення динаміки;

– методи узагальнення: систематизація результатів дослідження, розробка методичних рекомендацій на основі теоретичного аналізу та емпіричних даних.

Емпірична база дослідження включає: звітність Центру надання соціальних послуг Тернуватської ОТГ за 2022-2023 роки, результати опитування 12 соціальних працівників громади, проведеного у листопаді 2024 року, документацію щодо роботи з 43 сім'ями, які перебувають у соціальному супроводі, з них 28 – малозабезпечені сім'ї, нормативно-правові документи громади (програми, положення, рішення ради).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що:

– вперше комплексно досліджено організаційно-методичні засади соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями на рівні сільської об'єднаної територіальної громади в сучасних умовах децентралізації;

– систематизовано методи та форми соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями відповідно до сучасних вимог практики;

– обґрунтовано модель вдосконаленої системи соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями, що базується на координації зусиль різних служб, кейс-менеджменті та активізації власних ресурсів сімей;

– розроблено методичні рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у територіальних громадах.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання розроблених методичних рекомендацій у практиці територіальних громад для організації та вдосконалення соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями. Результати дослідження можуть бути використані:

– у діяльності центрів надання соціальних послуг, структурних підрозділів з питань соціального захисту населення для впровадження сучасних технологій роботи;

– у системі підвищення кваліфікації соціальних працівників для розвитку професійних компетенцій;

– у розробці місцевих програм соціальної підтримки вразливих категорій населення;

– у навчальному процесі при підготовці фахівців зі спеціальності «Соціальна робота».

Структура й обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається з завдання, реферату, змісту, вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (60 найменувань), 13 таблиць, 3 рисунки, 6 додатків. Загальний обсяг роботи становить 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМЕЙ

1.1. Малозабезпечені сім’ї як об’єкт наукового аналізу

Малозабезпечена сім’я – це родина, сукупний середньомісячний дохід якої на одного члена є нижчим за встановлений прожитковий мінімум і яка має право на отримання державної соціальної допомоги. Відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям», малозабезпеченою визнається сім’я, яка через об’єктивні обставини не може самостійно забезпечити собі належний рівень матеріального добробуту [6]. У соціологічному контексті, О. В. Купенко пропонує такий термін: «малозабезпечена сім’я – це соціально вразлива група населення, що перебуває в умовах постійного дефіциту ресурсів для задоволення базових життєвих потреб, таких як харчування, житло, освіта, охорона здоров’я» [10]. У міжнародних документах, зокрема в дослідженнях ООН, малозабезпеченість трактується як стан домогосподарства, у якому рівень доходів є нижчим за встановлений рівень бідності, і яке потребує соціального втручання. Отже, малозабезпеченість – це не лише економічна характеристика, а й показник соціальної незахищеності, що вимагає комплексної підтримки та включення в державну політику подолання бідності [18].

Насамперед, малозабезпеченість позначається на такому інституті суспільства, як сім'я, оскільки понад 40 % малозабезпечених громадян – це сім'ї. Загалом стабільне існування сім'ї забезпечує її функціональна структура, що складається з низки взаємодоповнювальних і взаємопов'язаних одна з одною функцій: репродуктивна, господарсько-економічна, рекреативна, освітньо-виховна, соціально-статусна, соціальна, освітньо-виховна, соціальна,

психотерапевтична, функція духовного спілкування, емоційної підтримки тощо [4, с. 64]. Кожна з перерахованих вище функцій виражає сутність сім'ї та напрями її діяльності.

У сучасних умовах, у момент економічної кризи найважливішого соціального значення набуває економічна функція, яка забезпечує біологічне існування сім'ї (їжа, житло, одяг), матеріальне забезпечення побуту. Сьогодні багато сімей потребують допомоги та підтримки саме у сфері матеріального забезпечення, оскільки зростає кількість малозабезпечених сімей і разом з нею їхня соціальна вразливість [5, с. 222].

Малозабезпеченість сім'ї може бути застійною і тимчасовою. Під тимчасовою (поточною) малозабезпеченістю, В. Р. Буйваленко вбачає матеріальне становище сім'ї, що змінюється без урахування динаміки та чинників малозабезпеченості – тобто це на даний момент часу. Під застійною (хронічною) розуміють вимірювання економічних благ сім'ї протягом певного періоду часу [1]. Варто зазначити, що настання скрутного матеріального становища не повинно залежати від поведінки членів сім'ї, тобто від залежних від них чинників. Сім'я може отримати статус малозабезпеченої тільки в тому випадку, якщо всі дорослі члени сім'ї працюють або стоять на обліку в службі зайнятості, виняток становлять жінки, які перебувають у декретній відпустці.

На думку, З. П. Кияниці, причинами посилення сімейної малозабезпеченості є: зростання соціального утриманства, економічна криза, нагнітання соціальної та політичної напруженості, міжетнічні конфлікти, погіршення стану здоров'я населення, безробіття, низький рівень оплати праці та особисті якості людей (відсутність мотивації до працевлаштування, шкідливі звички). Зростання кількості малозабезпечених сімей багато в чому зумовлене й істотним збільшенням прожиткового мінімуму, підвищенням вартості споживчого кошика та зменшенням заробітних плат або їхньою заборгованістю [8, с. 15].

Методологією для виявлення чинників, що призводять до до малозабезпеченості сімей, є концепції бідності. В. Полєхіна виокремлює три

концепції бідності: абсолютну, відносну і суб'єктивну. Абсолютна концепція бідності – гостра нестача в базових фізіологічних потребах, які входять до складу споживчого кошика. Для фіксування абсолютного рівня бідності використовують показники, затверджені органами законодавства та уряду. Відносна концепція бідності, у рамках якої матеріальне становище сім'ї фіксують і порівнюють із середніми показниками в країні. Суб'єктивна концепція бідності бере за основу особистісну оцінку матеріального становища індивіда, в якій людина визначає сама, бідна вона чи ні [16].

Як правило, суб'єктивний рівень бідності перевищує офіційний, що й сприяє наростанню соціальної напруженості [8]. Крім цього, С. Ю. Чернета виокремлює основні ризики, що призводять до малозабезпеченості:

1) економічні – включають широку спільність складових: втрата майна, роботи;

2) соціальні – народження, смерть членів сім'ї, зміна місця проживання, залежність різного характеру;

3) психологічні чинники – труднощі в пошуку роботи, небажання працювати, конфліктні стосунки в сім'ї [19, с. 451-453].

Досліджуючи теоретичні та емпіричні аспекти соціальних ризиків низка дослідників виокремлюють чинники виникнення малозабезпечених сімей:

1. Економічні – представляють групу чинників, що включають безробіття, низьку заробітну плату, низьку продуктивність праці. Безробіття – явище соціально-економічного характеру, що виступає як відсутність зайнятості у певної, більшої або меншої частини економічно активного населення, яка здатна і бажає працювати. Безробіття настає через різні причини: відсутність потреби в робочій силі, звільнення через постійного місця роботи, наявність освіти за вузькоспеціалізованою професією.

Неофіційне працевлаштування породжує низку проблем у соціальній сфері малозабезпеченої сім'ї, оскільки це – відсутність основних соціальних гарантій, пов'язаних із навчанням, вагітністю, народженням дитини, хворобою, травмами на робочому місці. Низький рівень оплати праці -

кількість грошових коштів, що виплачуються працівникові як винагорода за працю і становлять встановлену величину прожиткового мінімуму або рівень, близький до нього [10, с. 45-49].

2. Соціально-медичні – група чинників, що відображають фізіологічний стан членів сім'ї (інвалідність, старість, високий рівень захворюваності).

3. Демографічні – чинники, що відображають склад сім'ї (неповні сім'ї, велика кількість утриманців у сім'ї). Неповні сім'ї – сім'ї з одним із батьків. Причиною виникнення таких сімей є народження дитини поза шлюбом, смерть одного з батьків, розірвання шлюбу або роздільне проживання батьків. У зв'язку з цим І. В. Мамчур виокремлює основні типи неповної сім'ї: позашлюбна, осиротіла, розлучена, така, що розпалася. Розрізняють також батьківську і материнську сім'ї. Останні становлять абсолютну більшість серед неповних сімей [11, с. 65].

4. Освітньо-кваліфікаційні – чинники, що відображають рівень освіти членів сім'ї: недостатня професійна підготовка, відсутність середньої, середньо-спеціальної, вищої освіти, скорочення бюджетних місць на навчання і дороге здобуття освіти.

5. Політичні чинники – вплив політичної обстановки в країні. На матеріальне становище сім'ї негативно впливають військові конфлікти, вимушена міграція.

6. Регіонально-географічні чинники, які залежать від нерівномірного розвитку регіонів [12, с. 149].

Вищенаведена класифікація є узагальненою, у ній причини малозабезпеченості сімей визначаються розглянутою сферою життєдіяльності. Однак необхідно брати до уваги чинники низхідної соціальної мобільності, які описує Л. А. Моргай:

1. Кримінальність – злочинна поведінка: злодійство, вимагання, насильство, грабежі.

2. Особисте невезіння в житті – потрапляння на «соціальне дно» пояснюється хворобами, інвалідністю, долею, поганим вихованням у сім'ї.

3. Власна вина, схильність до вад – процес низхідної соціальної мобільності пояснюється пияцтвом, наркоманією, токсикоманією, проституцією.

4. Соціальна ізольованість – низхідна мобільність зумовлена відмовою підкорятися соціальним нормам, відірваністю від суспільства, втратою зв'язків із сім'єю та близькими, відсутністю роботи [13].

Є. Пліско вважає найхарактернішими для України такі чинники виникнення малозабезпечених сімей:

1. Зниження середнього рівня грошових доходів населення.

2. Зростання нерівності в розподілі доходів.

3. Постійне підвищення межі бідності (прожиткового мінімуму, особливо в ринкових умовах).

4. Чинний механізм компенсації зростання споживчих цін різним категоріям населення.

5. Самостійна адаптація населення до умов воєнного стану [15].

Отже, малозабезпечена сім’я є об’єктом соціального захисту та підтримки з боку держави, оскільки характеризується нестачею матеріальних ресурсів для забезпечення базових потреб. Малозабезпеченість визначається як у правовому, так і в соціологічному контексті, охоплюючи не лише економічні показники, а й широкий спектр соціальних ризиків.

Серед основних чинників, що зумовлюють малозабезпеченість сімей, виокремлюють економічні, соціально-медичні, демографічні, освітньо-кваліфікаційні, політичні та регіонально-географічні. Окрім того, важливу роль відіграють явища низхідної соціальної мобільності, зумовлені як зовнішніми обставинами, так і особистісними характеристиками. Сукупність цих чинників формує складний комплекс передумов, які потребують системного аналізу та міжгалузевої взаємодії в межах соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями.

Малозабезпеченість сімей є однією з найбільш актуальних соціальних проблем сучасного українського суспільства, що потребує комплексного

наукового аналізу та розробки ефективних механізмів соціальної підтримки. У контексті економічної нестабільності, пандемії COVID-19 та військової агресії росії проти України, кількість сімей, які опинилися за межею бідності, значно зросла. За даними Державної служби статистики України, у 2023 році нижче фактичного прожиткового мінімуму проживало близько 25 % населення країни [1, с. 78]. Ця ситуація актуалізує необхідність переосмислення теоретичних підходів до розуміння феномену малозабезпеченості та вдосконалення практики соціальної роботи з такими сім'ями.

Теоретико-методологічний аналіз проблеми малозабезпечених сімей дозволяє виявити сутність цього явища, його причини, наслідки та шляхи подолання. Розуміння малозабезпеченості як багатовимірного феномену, що включає не лише матеріальну депривацію, але й обмеження доступу до освіти, охорони здоров'я, культурних благ та соціальної участі, формує основу для розробки комплексних програм соціальної підтримки [2, с. 456]. Сучасні дослідження доводять, що малозабезпеченість має тенденцію до міжпоколінної трансмісії, створюючи «замкнене коло бідності», яке особливо вразливе для дітей та молоді [3, с. 95].

Даний розділ присвячений систематизації теоретичних знань про малозабезпечені сім'ї як об'єкт наукового дослідження та соціальної роботи, аналізу методів і форм соціальної підтримки таких сімей, а також визначенню професійних компетенцій фахівців із соціальної роботи, необхідних для ефективної роботи з цією цільовою групою.

Поняття «малозабезпечена сім'я» у науковому дискурсі розглядається з позицій різних дисциплін – соціології, економіки, соціальної роботи, психології, що зумовлює множинність підходів до його визначення. У широкому розумінні малозабезпечена сім'я – це сім'я, рівень доходів якої не забезпечує задоволення базових потреб її членів відповідно до прийнятих у суспільстві стандартів життя. Однак таке визначення є недостатнім для повного розуміння феномену малозабезпеченості.

У вітчизняному законодавстві малозабезпеченою вважається сім’я, яка з незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім’ї. Критерій прожиткового мінімуму як межа бідності використовується у багатьох країнах світу, проте він має певні обмеження, оскільки не враховує регіональні відмінності у вартості життя, соціальні норми споживання та якісні аспекти життя сім’ї.

Теоретичний аналіз малозабезпеченості сімей базується на кількох методологічних підходах. Абсолютний підхід визначає бідність через неспроможність задовольнити фізіологічні потреби для підтримання життєдіяльності (харчування, одяг, житло). Відносний підхід розглядає бідність як відставання від стандартів життя, прийнятих у конкретному суспільстві, що підкреслює соціальну природу феномену [6, с. 46]. Суб’єктивний підхід враховує власне сприйття людьми свого становища, що важливо для розуміння психологічних аспектів малозабезпеченості.

Концепція багатовимірної бідності, розроблена Оксфордським університетом та Програмою розвитку ООН, розширює традиційне розуміння малозабезпеченості, включаючи такі виміри як освіта, охорона здоров’я, житлові умови, доступ до комунальних послуг, зайнятість. Цей підхід дозволяє виявити не лише економічну депривацію, але й соціальне виключення малозабезпечених сімей.

Таблиця 1.1

Основні підходи до визначення малозабезпеченості сімей

Підхід	Критерії визначення	Переваги та обмеження
Абсолютний	Доходи нижче прожиткового мінімуму	Чіткий кількісний критерій, але не враховує регіональні особливості
Відносний	Доходи нижче 50-60 % медіанного доходу	Враховує соціальний контекст, але критерій може змінюватися
Суб’єктивний	Самооцінка матеріального становища	Враховує психологічний аспект, але є суб’єктивним
Багатовимірний	Комплекс показників (освіта, здоров’я, житло)	Комплексна оцінка, але складність вимірювання

Причини малозабезпеченості сімей мають комплексний характер і можуть бути класифіковані на макро-, мезо- та мікрорівні. На макрорівні вагоме значення мають економічна криза, високий рівень безробіття, інфляція, недосконала система соціального захисту. Мезорівень включає регіональні особливості розвитку, доступність соціальної інфраструктури, якість освітніх та медичних послуг. На мікрорівні причинами можуть бути низька кваліфікація, хвороби, інвалідність, багатодітність, неповна сім'я, алкоголізм чи наркоманія членів сім'ї [5].

Типологія малозабезпечених сімей важлива для диференціації соціальної підтримки. Дослідники виділяють стійко малозабезпечені сім'ї, тимчасово малозабезпечені та сім'ї групи ризику [9, с. 284]. За складом розрізняють повні та неповні малозабезпечені сім'ї, за кількістю дітей – малодітні, середньодітні та багатодітні, за працевлаштуванням – сім'ї безробітних та працюючих бідних.

Таблиця 1.2

Типологія малозабезпечених сімей

Критерій класифікації	Типи сімей	Особливості соціальної підтримки
За тривалістю бідності	Стійко малозабезпечені Тимчасово малозабезпечені Група ризику	Комплексні довгострокові програми Екстрена допомога Профілактичні заходи
За складом сім'ї	Повні сім'ї Неповні сім'ї Сім'ї з інвалідами	Підтримка зайнятості Додаткові виплати Спеціалізовані послуги
За кількістю дітей	Малодітні Середньодітні Багатодітні	Стандартні виплати Розширена допомога Максимальна підтримка
За працевлаштуванням	Безробітні Працюючі бідні Пенсіонери	Сприяння працевлаштуванню Доплати до зарплати Пенсійні доплати
За місцем проживання	Міські Сільські Внутрішньо переміщені	Міська інфраструктура Розвиток села Адаптаційна допомога

[30, с. 35]

Наслідки малозабезпеченості для сім'ї та суспільства є надзвичайно серйозними. На рівні особистості бідність призводить до погіршення фізичного та психічного здоров'я, обмеження освітніх можливостей, формування девіантної поведінки. Діти з малозабезпечених сімей мають нижчу успішність у школі, обмежений доступ до позашкільної освіти та культури, що зменшує їхні життєві шанси. На рівні сім'ї малозабезпеченість спричиняє конфлікти, дисфункціональні відносини, зростання ризику насильства.

Соціальні наслідки малозабезпеченості включають соціальну ексклюзію, стигматизацію, обмеження соціальної мобільності. Економічні наслідки для держави полягають у втраті людського капіталу, зростанні витрат на соціальні програми, зниженні податкових надходжень [11, с. 16]. Дослідження доводять, що інвестиції в подолання бідності є економічно вигіднішими, ніж витрати на подолання її наслідків.

1.2. Методи і форми соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями

Соціальна підтримка малозабезпечених сімей в Україні є важливою складовою державної соціальної політики, спрямованої на забезпечення базових життєвих потреб громадян, запобігання соціальному відчуженню та зменшення рівня бідності в суспільстві. Враховуючи вразливе становище таких сімей, державна допомога реалізується через комплекс заходів різного спрямування – від фінансової підтримки до соціального супроводу, правового захисту та доступу до освітніх і медичних послуг [6]. Соціальна робота з малозабезпеченими сім'ями є системною діяльністю, спрямованою на підвищення рівня життя, активізацію внутрішніх ресурсів сім'ї та її соціальну інтеграцію. Методологічною основою такої роботи є принципи гуманізму, соціальної справедливості, індивідуального підходу, активізації власних можливостей клієнтів, комплексності втручання [13, с. 312].

Основною формою соціальної підтримки є грошова допомога, яка регулюється Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям». Допомога надається за результатами оцінки сукупного доходу сім'ї, що не перевищує прожиткового мінімуму. Розмір виплат визначається індивідуально, з урахуванням кількості дітей, працездатних та непрацездатних членів сім'ї. Важливо зазначити, що призначення допомоги можливе лише за умови відсутності в сім'ї осіб, які ухиляються від праці або не перебувають на обліку в центрі зайнятості. Окрім цієї допомоги, малозабезпечені сім'ї можуть отримувати інші види державної підтримки: допомогу при народженні дитини, допомогу одиноким матерям, допомогу на дітей з інвалідністю, державні субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, пільги на проїзд тощо [11].

Значне місце у структурі підтримки посідають натуральні форми допомоги. До них належать забезпечення продуктами харчування, одягом, засобами гігієни, паливом у сільській місцевості, а також можливість отримання гуманітарної допомоги від благодійних та міжнародних організацій. У контексті воєнного стану та внутрішнього переміщення, така підтримка стала особливо актуальною, доповнюючи державні програми захисту [15].

Методи соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями можна класифікувати за різними критеріями. За рівнем втручання виділяють методи роботи на індивідуальному (case work), груповому (group work) та громадському (community work) рівнях [14, с. 91]. Індивідуальна робота зі сім'єю передбачає соціальну діагностику, консультування, патронаж, соціальний супровід. Групова робота включає тренінги, групи самодопомоги, терапевтичні групи. Робота на рівні громади спрямована на розвиток соціальної інфраструктури, створення мережі підтримки, адвокацію інтересів малозабезпечених.

Таблиця 1.3

Методи соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями

Рівень роботи	Методи	Зміст діяльності	Очікувані результати
Індивідуальний	Соціальна діагностика, консультування, патронаж	Оцінка потреб, надання порад, регулярне відвідування	Підвищення усвідомленості проблем, отримання підтримки
Груповий	Тренінги, групи самодопомоги, психологічні групи	Навчання навичкам, обмін досвідом, емоційна підтримка	Розвиток компетенцій, зменшення ізоляції
Громадський	Адвокація, розвиток громади, соціальне планування	Захист прав, створення послуг, залучення ресурсів	Покращення умов життя, соціальна інтеграція

[4, с. 136]

За напрямами діяльності методи соціальної роботи включають соціальну профілактику (запобігання поглибленню бідності), соціальну реабілітацію (відновлення соціального функціонування), соціальну адаптацію (пристосування до нових умов) та соціальну інтеграцію (включення в суспільство). Важливим є поєднання цих напрямів у комплексних програмах підтримки.

Форми соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями різноманітні. До основних належать: соціальне консультування (інформування про права та можливості), соціальний патронаж (систематичне відвідування сімей), соціальний супровід (тривала комплексна підтримка), соціальна терапія (психологічна допомога), соціальна реабілітація (відновлення функцій), соціальна адаптація (пристосування до змін) [14, с. 94].

Матеріальна підтримка залишається важливою формою допомоги малозабезпеченим сім’ям. Вона включає грошові виплати (допомога

малозабезпеченим сім’ям, субсидії на комунальні послуги, адресна допомога), натуральну допомогу (продуктові набори, одяг, ліки), пільги та компенсації (зниження тарифів, безкоштовне харчування у школах). Проте дослідники підкреслюють, що виключно матеріальна допомога без соціального супроводу та активізації власних ресурсів сім’ї є малоефективною.

Таблиця 1.4

Форми соціальної підтримки малозабезпечених сімей в Україні

Форма підтримки	Види допомоги	Умови надання
Грошова	Допомога малозабезпеченим, субсидії, пільги	Дохід нижче прожиткового мінімуму
Натуральна	Продуктові набори, одяг, медикаменти	За рішенням соціальної служби
Послуги	Консультації, патронаж, соціальний супровід	Перебування у складних обставинах
Освітня	Безкоштовне харчування, підручники, гуртки	Наявність дітей шкільного віку

Сучасні технології соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями включають кейс-менеджмент (управління випадком), що передбачає координацію послуг від різних служб, розробку індивідуального плану роботи з сім’єю, моніторинг та оцінку результатів. Технологія соціального контракту, поширена в європейських країнах, передбачає укладання угоди між сім’єю та соціальною службою, де сім’я зобов’язується вжити певних заходів для виходу з бідності, а служба – надати необхідну підтримку.

Емпауермент (empowerment) як технологія спрямована на активізацію внутрішніх ресурсів сім’ї, розвиток самодопомоги, формування навичок подолання проблем [18, с. 448]. Ця технологія передбачає партнерські відносини між соціальним працівником та клієнтом, де клієнт розглядається не як пасивний одержувач допомоги, а як активний суб’єкт змін у власному житті.

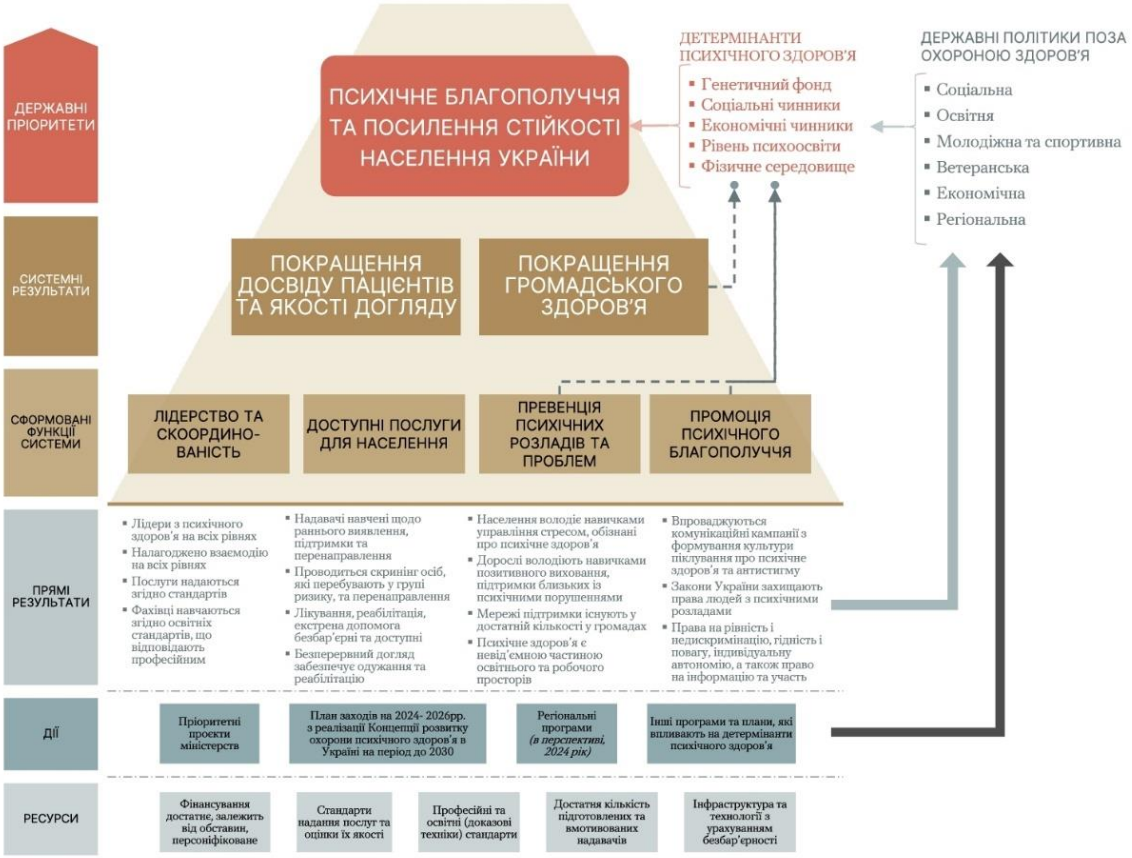

Рис. 1.1. Модель комплексної підтримки малозабезпеченої сім'ї [53]

Міжсекторальна взаємодія є важливою умовою ефективної роботи з малозабезпеченими сім'ями. Координація зусиль соціальних служб, центрів зайнятості, освітніх закладів, медичних установ, громадських організацій дозволяє забезпечити комплексну підтримку. Створення міжвідомчих команд, розробка спільних програм, обмін інформацією сприяють підвищенню якості та доступності послуг.

Тобто, система соціальної підтримки малозабезпечених сімей в Україні є багатогранною та включає не лише матеріальну допомогу, а й заходи, спрямовані на підвищення соціальної активності, розвиток особистого потенціалу членів родини, профілактику девіантної поведінки, забезпечення рівного доступу до соціальних благ. Комплексне поєднання державних і недержавних ресурсів дозволяє ефективніше реагувати на потреби цієї категорії населення та сприяти їхній інтеграції в активне суспільне життя.

Отже, система соціальної підтримки малозабезпечених сімей в Україні представлена низкою форм і напрямів, що реалізуються на державному, регіональному та місцевому рівнях. Основними формами такої підтримки є державна соціальна допомога, субсидії, пільги, соціальні послуги, програми зайнятості, гуманітарна та матеріальна допомога, а також підтримка у сфері освіти, охорони здоров'я й житлово-комунального забезпечення.

Соціальна підтримка малозабезпечених сімей спрямована не лише на пом'якшення наслідків бідності, але й на її попередження шляхом активізації ресурсів самих родин, соціальної інтеграції та підвищення їх життєздатності. Важливою умовою ефективності соціальної роботи є поєднання матеріальної допомоги з індивідуальним підходом, наданням психологічної підтримки та залученням до соціально-корисної діяльності.

Таким чином, соціальна підтримка малозабезпечених сімей має носити комплексний, системний характер і бути орієнтованою не лише на утримання, а й на розвиток потенціалу сім'ї як повноцінного суб'єкта суспільних відносин.

1.3. Професійні компетенції фахівця із соціальної роботи щодо підтримки малозабезпечених сімей

У сучасних соціально-економічних умовах проблема малозабезпеченості населення набуває особливої актуальності, що обумовлює зростання ролі соціальної роботи як професійної діяльності, спрямованої на підтримку вразливих категорій населення. Малозабезпечені сім'ї є однією з найбільш соціально вразливих груп, які потребують комплексної, системної та довготривалої підтримки. Робота з малозабезпеченими сім'ями висуває високі вимоги до професійної підготовки фахівців із соціальної роботи. Професійна діяльність соціального працівника у сфері підтримки малозабезпечених сімей має багатовимірний характер і включає соціально-діагностичну, консультативну, організаційну, профілактичну, реабілітаційну та адвокаційну

функції. Ефективність реалізації цих функцій безпосередньо залежить від рівня сформованості професійних компетенцій, які виступають інтегральною характеристикою підготовленості фахівця до виконання професійних завдань. Професійні компетенції соціального працівника – це сукупність знань, умінь, навичок, особистісних якостей та ціннісних орієнтацій, необхідних для ефективного виконання професійних функцій [17, с. 376]. Професійні компетенції соціального працівника доцільно розглядати як динамічну систему, що поєднує знання, вміння, навички, досвід діяльності, ціннісні орієнтації та особистісні якості, які забезпечують здатність ефективно діяти в різних професійних ситуаціях. Важливо підкреслити, що компетентність не є статичною характеристикою, а постійно розвивається під впливом професійного досвіду, навчання та рефлексії.

Когнітивний компонент є базовим елементом професійної компетентності, оскільки саме він забезпечує теоретичне підґрунтя для здійснення практичної діяльності. Когнітивний компонент професійної компетентності включає теоретичні знання про феномен бідності, його причини та наслідки, методи та технології соціальної роботи, систему соціального захисту, нормативно-правову базу. Соціальний працівник повинен володіти знаннями з соціології, психології, економіки, права, що дозволяє комплексно аналізувати ситуацію сім’ї та планувати втручання. Також соціальний працівник повинен глибоко розуміти різні підходи до визначення бідності, її міжпоколінні прояви та вплив на соціалізацію дітей і функціонування сім’ї. Важливим є також знання сучасних соціальних політик і механізмів підтримки малозабезпечених сімей. Окрім цього, фахівець має орієнтуватися в алгоритмах оцінювання потреб сім’ї, визначенні рівня її соціальної вразливості та доборі відповідних форм допомоги. Когнітивний компонент дає змогу соціальному працівнику не лише виявляти проблеми клієнтів, а й обґрунтовувати шляхи їх подолання на основі наукових знань і чинного законодавства. Саме завдяки належному рівню теоретичної

підготовки соціальний працівник здатний приймати професійно виважені рішення у складних життєвих ситуаціях.

Таблиця 1.5

Структура професійних компетенцій соціального працівника

Компонент компетентності	Зміст	Прояв у роботі
Когнітивний	Теоретичні знання про бідність, методи роботи	Аналіз ситуації, планування втручання
Операційний	Практичні навички діагностики, консультування	Проведення оцінки, надання послуг
Комунікативний	Вміння встановлювати контакт, слухати, розуміти	Побудова довірливих відносин
Рефлексивний	Здатність до самоаналізу, критичного мислення	Оцінка власної роботи, навчання
Особистісний	Емпатія, толерантність, відповідальність	Ставлення до клієнтів, етична поведінка

Операційний компонент відображає здатність застосовувати теоретичні знання на практиці. Він включає широкий спектр професійних умінь, які забезпечують реалізацію соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями.

Одним із ключових елементів є соціальна діагностика, що передбачає всебічне вивчення ситуації сім’ї, визначення її потреб, проблем і ресурсів. Важливим є використання різних методів збору інформації: бесіди, спостереження, анкетування, аналіз документів. Наступним етапом є планування соціальної роботи, яке полягає у розробці індивідуального плану соціального супроводу. Такий план має включати чітко визначені цілі, завдання, заходи, строки їх виконання та очікувані результати. Важливо, щоб план формувався з урахуванням думки самої сім’ї, що відповідає принципу партнерства. Значне місце в операційній компетентності займає консультування, яке може мати інформаційний, психологічний та мотиваційний характер. Соціальний працівник допомагає клієнтам усвідомити власні можливості, сформувати навички самостійного вирішення проблем,

підвищити рівень соціальної активності. Крім того, важливими є організаційні вміння, зокрема координація діяльності різних служб, ведення випадку (case management), документування процесу роботи, здійснення моніторингу та оцінки ефективності втручання.

Комунікативна компетентність відіграє надзвичайно важливу роль, слугуючи однією з основних умов для забезпечення ефективності соціальної роботи. Саме цей аспект професійних навичок безпосередньо впливає на якість і продуктивність взаємодії між соціальним працівником та його клієнтом. У випадках роботи з малозабезпеченими сім'ями часто виникають додаткові труднощі, обумовлені такими чинниками, як відсутність довіри до соціальних інституцій, знижена мотивація з боку клієнтів та накопичений ними негативний досвід попередніх життєвих ситуацій. Ці обставини вимагають від соціальних працівників особливої чутливості, терпіння та вміння будувати відкритий і довірливий діалог. Тому комунікативна компетентність включає вміння встановлювати довірливі відносини з клієнтами, активно слухати, емпатійно реагувати, конструктивно вирішувати конфлікти [20, с. 129]. З огляду на ці обставини, соціальному працівнику критично важливо оволодіти ключовими навичками, які дозволяють ефективно налагоджувати контакт із клієнтами. Це передбачає здатність не лише встановлювати теплі та конструктивні стосунки, а й уміти підтримувати діалог, вправно застосовувати техніки активного слухання та демонструвати емпатію через чутливе і уважне реагування. Атмосфера довіри та відчуття безпеки для клієнта є не просто бажаними умовами, а необхідними складовими успішної взаємодії. Саме вони здатні спонукати людину до більшої відкритості та готовності залучатися до процесу співпраці.

Особливого значення в цій сфері набуває майстерність у вирішенні конфліктів. Такі ситуації можуть виникати як у рамках внутрішньосімейних стосунків, так і в процесі комунікації між клієнтами та представниками соціальних установ. У подібних випадках соціальний працівник виконує роль посередника, забезпечуючи конструктивний діалог між сторонами. Його

завданням є не лише сприяти налагодженню мирної взаємодії, але й активно допомагати у пошуку компромісів, які б максимально відповідали інтересам усіх задіяних сторін. Ефективне спілкування допомагає краще зрозуміти потреби людей, організувати допомогу відповідно до їхніх обставин та створювати підтримуюче середовище для вирішення проблем.

Рефлексивна компетентність є однією з ключових передумов професійного розвитку соціального працівника. Вона передбачає здатність до глибокого аналізу власної професійної діяльності, критичної оцінки отриманих результатів, усвідомлення допущених помилок та пошуку ефективних способів їх виправлення.

Сформована навичка рефлексії допомагає фахівцям запобігати виникненню професійних деформацій, таких як формалізм, емоційне вигорання та втрата мотивації до виконання професійних обов’язків. Особливе значення у процесі розвитку рефлексивної компетентності мають супервізія та інтервізія. Ці методи сприяють забезпеченню професійної підтримки, створенню умов для обміну досвідом між колегами та вдосконаленню якості надання соціальних послуг.

Таблиця 1.6

Ключові компетенції для роботи з малозабезпеченими сім’ями

Компетенція	Конкретні навички
Діагностична	Оцінка потреб сім’ї, виявлення ресурсів, аналіз ризиків
Планувальна	Розробка індивідуального плану, постановка цілей, визначення етапів
Консультативна	Надання інформації, емоційна підтримка, навчання навичкам
Організаційна	Координація послуг, взаємодія з установами, ведення випадку
Адвокаційна	Захист прав клієнтів, представництво інтересів, соціальна активація
Оціночна	Моніторинг прогресу, оцінка результатів, звітування

Особистісні якості соціального працівника є важливою складовою його професійної компетенції. Вони визначають манеру спілкування з клієнтами, рівень довіри у стосунках і загальну ефективність надання допомоги. Серед основних рис виділяються емпатія, толерантність, гуманізм, відповідальність, стійкість до стресу та здатність до саморегуляції. Особливу роль відіграє вміння підтримувати баланс між професійною залученістю та необхідною дистанцією, що допомагає уникати емоційного вигорання. Робота з бідністю вимагає високого рівня емоційної зрілості, здатності зберігати професійну дистанцію та уникати синдрому професійного вигорання.

Етична компетентність базується на засвоєнні професійних цінностей та етичних принципів соціальної роботи. До основних принципів належать повага до гідності клієнтів, конфіденційність, самовизначення, соціальна справедливість [23, с. 288]. Робота з малозабезпеченими сім’ями часто ставить складні етичні дилеми, пов’язані з розподілом обмежених ресурсів, балансом між допомогою та контролем, захистом інтересів різних членів сім’ї.

Культурна компетентність є особливо важливою в умовах мультикультурного суспільства. Соціальний працівник повинен розуміти культурні особливості різних груп, уникати культурних стереотипів та упереджень, адаптувати методи роботи до культурного контексту. Робота з внутрішньо переміщеними особами, ромськими сім’ями, мігрантами вимагає особливої культурної чутливості.

Розвиток професійних компетенцій відбувається як у процесі формальної освіти, так і через неформальне навчання, супервізію, участь у професійних асоціаціях. Програми підвищення кваліфікації для соціальних працівників повинні включати як теоретичні модулі, так і практичні тренінги з розвитку конкретних навичок роботи з малозабезпеченими сім’ями.

Варто підкреслити, що всі складові професійної компетентності є тісно взаємопов’язаними та доповнюють одна одну. Лише за умов їх збалансованого і комплексного розвитку можна забезпечити ефективність соціальної роботи.

Навіть незначний недолік у розвитку хоча б одного з компонентів здатен негативно вплинути на загальну результативність професійної діяльності.

Професійні компетенції соціального працівника є визначальним фактором у забезпеченні ефективної допомоги малозабезпеченим сім'ям. Вони дають змогу проводити всебічну оцінку обставин, розробляти та впроваджувати стратегії соціального втручання, налагоджувати результативну взаємодію з клієнтами та дотримуватися етичних і професійних норм. Процес їх розвитку – це безперервна діяльність, яка вимагає поєднання ґрунтовної теоретичної підготовки, багатого практичного досвіду та постійного особистісного зростання.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дипломної роботи здійснено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз проблеми малозабезпечених сімей як складного соціального явища та пріоритетного об'єкта соціальної роботи. Доведено, що малозабезпеченість у сучасних умовах України є не лише економічною проблемою, а комплексним соціальним феноменом, який поєднує матеріальну депривацію, соціальне виключення, обмежений доступ до базових соціальних благ і зниження якості життя членів сім'ї.

У ході дослідження узагальнено наукові підходи до визначення поняття «малозабезпечена сім'я», що існують у соціології, економіці, психології та соціальній роботі. Встановлено, що жоден із підходів (абсолютний, відносний, суб'єктивний) не дає вичерпної характеристики малозабезпеченості, у зв'язку з чим обґрунтовано доцільність застосування багатовимірного підходу, який дозволяє комплексно оцінити рівень добробуту сім'ї з урахуванням освітніх, медичних, житлових та соціальних чинників.

Проаналізовано основні причини виникнення малозабезпеченості сімей на макро-, мезо- та мікрорівнях. З'ясовано, що економічна нестабільність, безробіття, низький рівень оплати праці, соціальна незахищеність окремих

категорій населення, а також наслідки воєнного стану значно підвищують ризик потрапляння сімей у стан бідності. Особливу увагу приділено негативним соціальним наслідкам малозабезпеченості, серед яких погіршення фізичного і психічного здоров’я, зниження освітніх можливостей дітей, порушення сімейних взаємин та зростання соціальної напруги в суспільстві.

У розділі систематизовано методи та форми соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями, визначено їх переваги та обмеження. Доведено, що найбільш ефективною є комплексна модель соціальної підтримки, яка поєднує матеріальну допомогу з соціальним супроводом, консультуванням, реабілітаційними та адаптаційними заходами. Визначено ключову роль міжвідомчої взаємодії у забезпеченні цілісного підходу до подолання малозабезпеченості.

Окремо проаналізовано професійні компетенції фахівця із соціальної роботи, необхідні для ефективної взаємодії з малозабезпеченими сім’ями. Обґрунтовано, що успішність соціальної роботи залежить не лише від рівня теоретичних знань і практичних навичок, а й від сформованості особистісних, етичних, комунікативних та рефлексивних якостей спеціаліста.

Таким чином, перший розділ створює теоретичну основу для аналізу практичного досвіду соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями в умовах територіальних громад.

РОЗДІЛ 2
ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД З МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМИ СІМ'ЯМИ В УКРАЇНІ

2.1. Основні напрями та функції реалізації соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській об'єднаній територіальній громаді Новомиколаївського району Запорізької області

Практична реалізація теоретичних засад соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями відбувається у територіальних громадах, які після децентралізації отримали розширені повноваження та відповідальність у сфері соціального захисту населення. Тернуватська об'єднана територіальна громада Новомиколаївського району Запорізької області є типовим прикладом сільської громади, де проблема малозабезпеченості стоїть особливо гостро через обмежені можливості працевлаштування, недостатньо розвинену соціальну інфраструктуру та наслідки воєнного стану [1, с. 78].

Аналіз організаційно-методичних засад соціальної роботи у територіальній громаді дозволяє виявити як досягнення, так і проблеми в наданні підтримки малозабезпеченим сім'ям, оцінити ефективність існуючих підходів та розробити рекомендації щодо їх вдосконалення. За даними офіційної статистики, станом на початок 2024 року в сільських громадах України налічується значна кількість сімей, які отримують державну соціальну допомогу малозабезпеченим, що становить близько 20-25 % від загальної кількості домогосподарств [2, с. 456].

Даний розділ присвячений аналізу практики соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській об'єднаній територіальній громаді, вивченню досвіду фахівців, виявленню проблем та розробці

методичних рекомендацій щодо підвищення ефективності роботи. Емпіричне дослідження базується на аналізі документації соціальних служб, опитуванні соціальних працівників та представників цільової групи, спостереженні за практикою надання послуг.

Організаційна структура соціальної підтримки малозабезпечених сімей у Тернуватській ОТГ включає кілька рівнів та суб'єктів надання послуг. Центральним елементом є відділ соціального захисту населення Новомиколаївської районної державної адміністрації, який координує роботу на рівні району. На рівні громади функціонує структурний підрозділ з питань соціального захисту населення, що налічує 4 штатних працівники. Крім того, у громаді діє Центр надання соціальних послуг, який безпосередньо працює з вразливими категоріями населення.

Нормативно-правову базу соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями складають Закони України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про соціальні послуги», «Про місцеве самоврядування в Україні», розпорядження Кабінету Міністрів України, обласні та районні програми соціальної підтримки, а також рішення сільської ради громади [5; 22]. Аналіз документації показав, що громада має затверджену Програму соціальної підтримки вразливих категорій населення, яка передбачає комплекс заходів для малозабезпечених сімей.

Таблиця 2.1

Організаційна структура соціальної підтримки малозабезпечених сімей у Тернуватській ОТГ

Суб'єкт надання послуг	Кількість працівників	Основні функції	Цільова група
Відділ соціального захисту населення РДА	12	Призначення допомоги, контроль виплат	Всі категорії
Структурний підрозділ ОТГ	4	Прийом документів, первинна консультація	Жителі громади

Продовження таблиці 2.1

Центр надання соціальних послуг	8	Соціальний супровід, патронаж, консультування	Вразливі сім’ї
Служба у справах дітей	3	Захист прав дітей, профілактика	Сім’ї з дітьми
Центр зайнятості	6	Сприяння працевлаштуванню, перекваліфікація	Безробітні

Основні напрями соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями у громаді включають матеріальну підтримку, надання соціальних послуг, сприяння працевлаштуванню, освітні програми та психологічну підтримку. Матеріальна підтримка реалізується через призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім’ям, субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, одноразової адресної допомоги у складних життєвих обставинах [21, с. 296]. У 2023 році середній розмір щомісячної допомоги малозабезпеченим сім’ям становив близько 3 200 грн на сім’ю, а субсидії отримували понад 85 % сімей цільової групи.

Соціальні послуги для малозабезпечених сімей включають соціальний супровід, консультування, патронаж, денне перебування дітей у соціальному центрі, надання гуманітарної допомоги [18, с. 448; 20, с. 125]. Центр надання соціальних послуг веде випадки соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, значна частина з яких – малозабезпечені сім’ї. Соціальний супровід передбачає розробку індивідуального плану роботи з сім’єю, координацію послуг від різних установ, регулярний моніторинг ситуації. Важливим завданням соціального працівника є не лише надання допомоги, а й активізація внутрішніх ресурсів сім’ї для подолання складних життєвих обставин. Такий підхід сприяє підвищенню самостійності сім’ї та зменшенню її залежності від постійної соціальної підтримки.

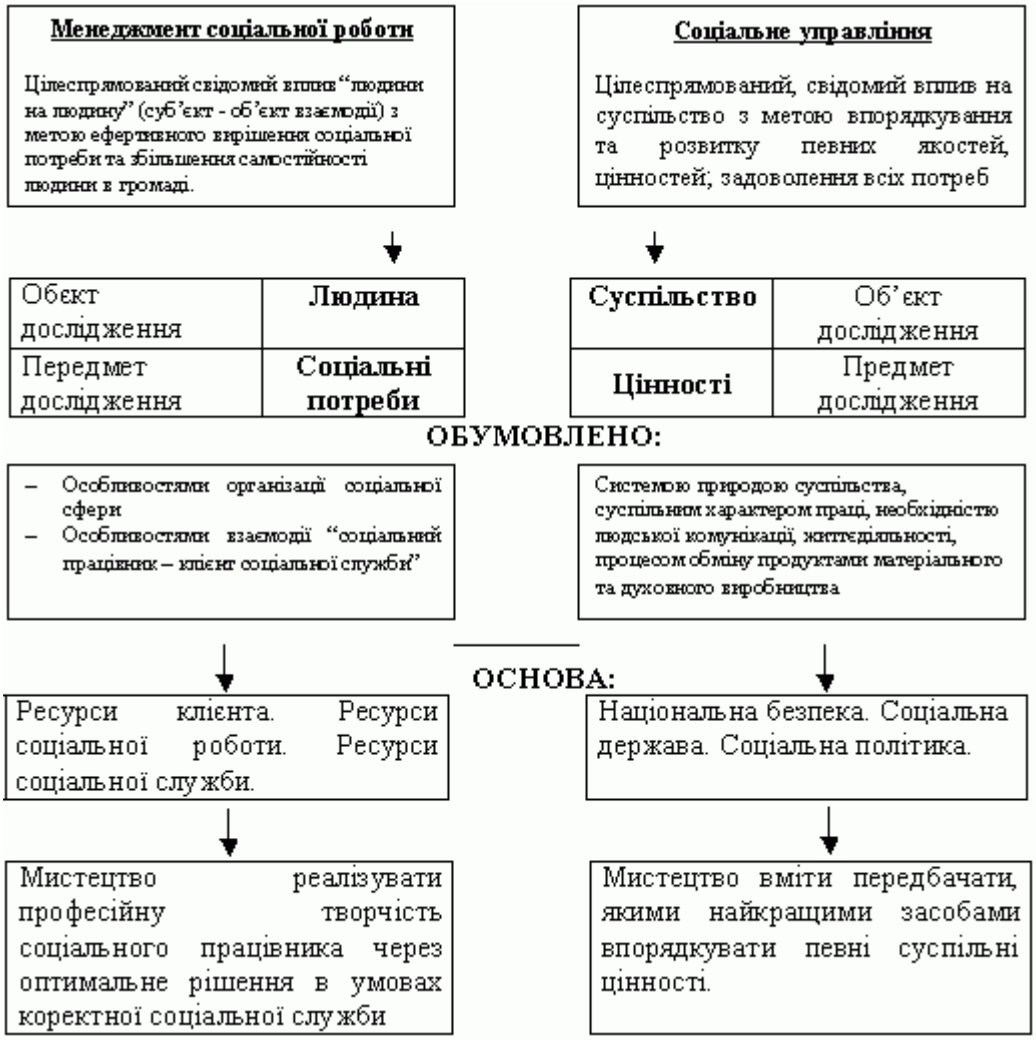

Рис. 2.1. Напрями соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській ОТГ [23]

Функції соціальних працівників у роботі з малозабезпеченими сім'ями є різноманітними. Діагностична функція передбачає виявлення сімей, які потребують підтримки, оцінку їхніх потреб та ресурсів, визначення причин малозабезпеченості [17, с. 376]. Інформаційно-консультативна функція полягає у наданні інформації про права та можливості отримання допомоги, консультуванні з питань соціального захисту, освіти, працевлаштування.

Організаційно-координаційна функція включає організацію надання послуг, координацію роботи різних установ, залучення громадських організацій та волонтерів. Посередницька функція реалізується через представництво інтересів клієнтів у різних установах, сприяння у вирішенні

проблем, захист прав. Профілактична функція спрямована на попередження поглиблення бідності, формування у клієнтів навичок самодопомоги, підвищення батьківської компетентності.

Таблиця 2.2

Функції соціальних працівників у роботі з малозабезпеченими сім'ями

Функція	Зміст діяльності	Результат
Діагностична	Виявлення потреб, оцінка ресурсів, визначення причин бідності	Комплексна оцінка ситуації сім'ї
Інформаційно-консультативна	Надання інформації про права, консультування	Підвищення обізнаності клієнтів
Організаційно-координаційна	Організація послуг, координація установ	Комплексна підтримка сім'ї
Посередницька	Представництво інтересів, захист прав	Отримання необхідних послуг
Профілактична	Попередження проблем, навчання навичкам	Підвищення самостійності сім'ї
Реабілітаційна	Відновлення соціального функціонування	Соціальна інтеграція сім'ї

Фінансування соціальної підтримки малозабезпечених сімей здійснюється з державного та місцевого бюджетів. Видатки на виплату допомоги малозабезпеченим сім'ям та субсидій фінансуються з державного бюджету, тоді як витрати на надання соціальних послуг, утримання Центру надання соціальних послуг, реалізацію місцевих програм покриваються з бюджету громади [21, с. 296; 22]. У 2023 році загальний обсяг фінансування соціальної підтримки малозабезпечених у громаді становив значну частку місцевого бюджету.

Співпраця з громадськими організаціями та благодійними фондами є важливим додатковим ресурсом підтримки малозабезпечених сімей [25, с. 320]. У громаді діють громадські організації, які працюють з вразливими категоріями. Вони організовують збір та розповсюдження гуманітарної допомоги, проводять благодійні акції, надають психологічну підтримку. За 2023 рік від благодійних організацій надійшла суттєва допомога.

2.2. Сутність та досвід роботи фахівців із соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській об'єднаній територіальній громаді Новомиколаївського району Запорізької області

З метою вивчення досвіду роботи фахівців із соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській ОТГ було проведено емпіричне дослідження, яке включало опитування соціальних працівників, аналіз документації, спостереження за практикою надання послуг. В опитуванні взяли участь 12 соціальних працівників, які безпосередньо працюють з малозабезпеченими сім'ями (структурний підрозділ з питань соціального захисту – 4 особи, Центр надання соціальних послуг – 8 осіб).

Характеристика респондентів показала, що середній стаж роботи у сфері соціального захисту становить 8,7 років (від 2 до 23 років). За освітою: 6 осіб мають вищу освіту за спеціальністю «Соціальна робота», 4 – педагогічну освіту з перекваліфікацією, 2 – психологічну освіту. Вік респондентів: до 30 років – 2 особи, 30-40 років – 5 осіб, 40-50 років – 3 особи, понад 50 років – 2 особи. Усі респонденти є жінками, що відображує гендерну структуру професії соціальної роботи в Україні.

Таблиця 2.3

Характеристика соціальних працівників Тернуватської ОТГ (n=12)

Показник	Категорія та кількість осіб (%)
Освіта	Соціальна робота – 6 (50 %); Педагогіка – 4 (33,3 %); Психологія – 2 (16,7 %).
Стаж роботи	До 5 років – 3 (25 %); 5-10 років – 4 (33,3 %); 10-15 років – 3 (25 %); Понад 15 років – 2 (16,7 %).
Вік	До 30 років – 2 (16,7 %); 30-40 років – 5 (41,6 %); 40-50 років – 3 (25 %); Понад 50 років – 2 (16,7 %).
Підвищення кваліфікації	Протягом останнього року – 7 (58,3 %); 1-3 роки тому – 4 (33,3 %); Більше 3 років тому – 1 (8,4 %).
Супервізія	Регулярно – 2 (16,7 %); Іноді – 5 (41,6 %); Ніколи – 5 (41,7 %).

Аналіз методів роботи, які використовують соціальні працівники у роботі з малозабезпеченими сім'ями, показав переважання традиційних методів. Найбільш поширеними є консультування (використовують 100 % респондентів), патронаж (91,7 %), соціальна діагностика (83,3 %), надання матеріальної допомоги (75 %). Сучасні технології, такі як кейс-менеджмент, використовують лише третина працівників, групову роботу – чверть, соціальний контракт не використовується.

Опитані соціальні працівники зазначили основні проблеми у роботі з малозабезпеченими сім'ями. На першому місці – недостатнє фінансування та обмежені ресурси (відзначили 91,7 % респондентів), на другому – велике навантаження та нестача часу (83,3 %), на третьому – низька мотивація клієнтів до змін (75 %). Серед інших проблем називали: недостатню координацію між різними службами (58,3 %), відсутність транспорту для виїздів у віддалені села (50 %), брак можливостей для підвищення кваліфікації (41,7 %), емоційне вигорання (33,3 %).

Таблиця 2.4

Основні проблеми у роботі з малозабезпеченими сім'ями

Основні проблеми	(%)
Недостатнє фінансування та обмежені ресурси	91,7 %
Велике навантаження та нестача часу	83,3 %
Низька мотивація клієнтів до змін	75 %
Недостатню координацію між різними службами	58,3 %
Відсутність транспорту для виїздів у віддалені села	50 %
Брак можливостей для підвищення кваліфікації	41,7 %
Емоційне вигорання	33,3 %

Оцінка ефективності власної роботи соціальними працівниками є переважно помірною. На запитання «Наскільки ефективною Ви вважаєте свою роботу з малозабезпеченими сім'ями?» 8,3 % відповіли «дуже ефективною», 50 % – «помірно ефективною», 33,3 % – «недостатньо ефективною», 8,4 % –

«важко відповісти». Як критерії ефективності респонденти називали кількість сімей, які вийшли з програми допомоги (25 %), покращення матеріального становища сімей (58,3 %), підвищення батьківської компетентності (41,7 %), задоволеність клієнтів (33,3 %).

Аналіз кейсів роботи з малозабезпеченими сім'ями дозволив виділити типові ситуації та підходи до їх вирішення.

Кейс № 1. Сім'я з трьома дітьми (6, 9 та 13 років), батько працює сезонно, мати – домогосподарка. Дохід сім'ї нерегулярний і в несезон не перевищує прожиткового мінімуму. Додатковою проблемою була заборгованість за комунальні послуги та нестача коштів на шкільне приладдя для дітей.

Втручання: призначення допомоги малозабезпеченим, субсидії на комунальні послуги, безкоштовне харчування дітей у школі, соціальний супровід протягом 8 місяців. Під час супроводу сім'ї було надано консультації щодо планування сімейного бюджету та можливостей професійного навчання матері.

Результат: мати пройшла курси перукаря, працевлаштувалася, через рік сім'я вийшла з програми допомоги.

Кейс № 2. Неповна сім'я, мати-одиначка з двома дітьми (3 та 7 років), не працює через необхідність догляду за молодшою дитиною. Сім'я мала обмежене коло підтримки, тому мати відчувала психологічне виснаження та невпевненість у можливості працевлаштування.

Втручання: допомога малозабезпеченим, адресна допомога, влаштування старшої дитини у групу продовженого дня, молодшої – у дитячий садок з пільговою оплатою, психологічне консультування матері, підтримка у працевлаштуванні. Також було проведено інформування матері щодо доступних соціальних послуг і можливостей отримання додаткової підтримки в громаді.

Результат: мати працевлаштувалася на неповний робочий день, матеріальне становище покращилося, продовжує отримувати допомогу у зменшеному розмірі.

Таблиця 2.5

Основні проблеми соціальних працівників у роботі з малозабезпеченими сім'ями

Показник	2022 рік	2023 рік	Динаміка
Кількість сімей-отримувачів допомоги	203	187	-7,9%
Середній розмір допомоги (грн)	2 856	3 247	+13,7%
Охоплено соціальним супроводом	21	28	+33,3%
Працевлаштовано членів сімей	18	31	+72,2%
Пройшли навчання/перекваліфікацію	12	23	+91,7%
Вийшли з програми допомоги	34	48	+41,2%

Позитивним досвідом роботи у громаді є впровадження програми «Школа батьківства» для малозабезпечених сімей, яка проводиться спільно з психологом та соціальним педагогом місцевої школи. Програма включає 10 занять з тем: бюджет сімейний, виховання дітей, здоров'я родини, конфлікти та їх вирішення. У 2023 році програму пройшли 34 батьки з 28 сімей. За оцінками учасників, 79 % відзначили корисність програми, 65 % впровадили отримані знання у життя сім'ї.

Ще одним успішним досвідом є організація громадських робіт для безробітних членів малозабезпечених сімей [16, с. 60; 25, с. 320]. У 2023 році 18 осіб були залучені до робіт з благоустрою території громади, допомоги у школі та дитячому садку, догляду за літніми людьми. Оплата здійснювалася з місцевого бюджету та становила мінімальну заробітну плату. Для 5 осіб громадські роботи стали трампліном до постійного працевлаштування.

Водночас виявлено ряд проблем у практиці соціальної роботи. По-перше, недостатня індивідуалізація підходу: переважна більшість сімей отримує стандартний набір послуг без урахування специфіки їхньої ситуації. По-друге, домінування матеріальної допомоги над іншими формами

підтримки, що формує утриманські настрої. По-третє, слабка міжвідомча координація, коли різні служби працюють з однією сім'єю, не узгоджуючи свої дії.

Таблиця 2.6

Сильні та слабкі сторони соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській ОТГ

Сильні сторони (можливості)	Слабкі сторони (проблеми)
Мотивовані та досвідчені працівники Налагоджена система виплат Наявність Центру надання соціальних послуг Співпраця з громадськими організаціями Інноваційні програми («Школа батьківства») Підтримка місцевої влади	Обмежені фінансові ресурси Велике навантаження на працівників Недостатнє використання сучасних технологій Слабка міжвідомча координація Брак транспорту та технічного забезпечення Відсутність регулярної супервізії Низька мотивація клієнтів
Можливість залучення грантів Потенціал розвитку соціального підприємництва Наявність активної громади Досвід успішних кейсів	Ризик скорочення фінансування Відтік кадрів через низьку оплату Зростання кількості нужденних через війну Обмежені можливості працевлаштування

Аналіз соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями у Тернуватській ОТГ дозволяє зробити висновок, що система має міцний внутрішній фундамент, який базується на високій мотивації та досвіді фахівців, наявності спеціалізованого Центру надання соціальних послуг та підтримці з боку місцевої влади. Вагомою перевагою громади є успішне впровадження інноваційних ініціатив, таких як «Школа батьківства», а також налагоджена взаємодія з громадським сектором, що створює сприятливі умови для стабільної виплати соціальної допомоги та реалізації пілотних проєктів. Наявність активної громади та позитивний досвід вирішення попередніх кейсів відкривають суттєві перспективи для залучення міжнародних грантів та

розвитку соціального підприємництва, що може стати додатковим джерелом ресурсів.

Водночас ефективність діяльності суттєво обмежується низкою критичних проблем, серед яких ключовими є дефіцит фінансування, надмірне навантаження на персонал та незадовільний стан матеріально-технічної бази, зокрема брак транспорту. Процес надання послуг ускладнюється через недостатнє використання цифрових технологій, слабку координацію між різними відомствами та відсутність системи регулярної супервізії, що в сукупності з низькою оплатою праці створює реальний ризик відтоку кваліфікованих кадрів. Ситуація загострюється під впливом зовнішніх загроз, зумовлених наслідками війни, що призводить до зростання кількості сімей у складних життєвих обставинах на фоні обмежених можливостей працевлаштування в громаді. Таким чином, для подальшого розвитку соціальної сфери в ОТГ необхідно зосередити зусилля на оптимізації міжвідомчої співпраці, технічному переоснащенні служби та активному пошуку позабюджетних інвестицій для нівелювання фінансових ризиків.

2.3. Методичні рекомендації для підвищення ефективності соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями у Тернуватській об’єднаній територіальній громаді Новомиколаївського району Запорізької області

Соціальна робота з сім’ями, що опинилися в складних життєвих обставинах, вимагає від соціальних працівників не лише високого професіоналізму, а й здатності застосовувати інноваційні підходи, орієнтуючись на індивідуальні потреби кожної родини. Підвищення якості надання допомоги є критично важливим для того, щоб родини змогли не лише отримати необхідну підтримку, але й мати можливість вийти з кризи, зберігаючи гідність та оптимізуючи свою життєву ситуацію. У зв’язку з цим, соціальним працівникам важливо орієнтуватися на низку методичних рекомендацій, які сприятимуть підвищенню ефективності їхньої діяльності.

Індивідуальний підхід до кожної родини. Важливою складовою соціальної роботи є індивідуалізація допомоги. Кожна родина має свої специфічні проблеми та потреби, тому соціальний працівник повинен проводити детальний аналіз ситуації, щоб розробити персоналізований план допомоги. Для цього рекомендується:

1. Проводити поглиблену оцінку потреб родини, включаючи соціальні, психологічні, економічні, медичні та освітні аспекти.

2. Враховувати індивідуальні особливості кожного члена родини, їхні можливості та обмеження.

3. Розробляти персональні програми підтримки, які можуть включати не лише матеріальну допомогу, а й освітні, психологічні або медичні послуги, залежно від потреб родини.

Психологічна підтримка та емоційне сприйняття клієнта. Зважаючи на те, що багато родин у складних життєвих обставинах перебувають у стані стресу, тривоги або депресії, важливим є надання психологічної підтримки. Методичні рекомендації для соціальних працівників у цьому контексті включають:

1. Проведення психологічних консультацій для членів родини, які допоможуть знизити рівень стресу, надати емоційну підтримку та навчити ефективним стратегіям справлятися з труднощами.

2. Використання технік активного слухання для того, щоб клієнт відчував підтримку та розуміння з боку соціального працівника.

3. Включення сімейних терапевтичних сесій або групових зустрічей для взаємодопомоги в родині або між родинами, що можуть відчувати подібні труднощі.

Налагодження комунікації з іншими установами. Для надання комплексної допомоги важлива координація з іншими службами. Методичні рекомендації для соціальних працівників включають:

1. Активне співробітництво з медичними, освітніми, юридичними та іншими організаціями, щоб забезпечити родинам доступ до всіх необхідних ресурсів.

2. Встановлення зворотного зв’язку з іншими професіоналами та організаціями для оперативного вирішення проблем, таких як доступ до медичних послуг, отримання матеріальної допомоги або правова підтримка.

3. Використання електронних баз даних для швидкого доступу до важливої інформації про родини та обмін нею між різними службами.

Інформаційна підтримка та освіта. Знання прав і можливостей, які має родина, є важливим елементом у подоланні труднощів. Соціальні працівники повинні активно освітлювати родини щодо:

1. Права на соціальні пільги, допомогу та послуги. Це дозволяє клієнтам отримати належну підтримку з боку держави та інших організацій.

2. Проведення тренінгів з основ фінансової грамотності, що дозволить членам родини навчитися правильно розподіляти обмежені ресурси.

3. Надання інформації про можливості працевлаштування, перепідготовки або навчання, що допоможе членам родини змінити свій соціально-економічний статус.

Регулярний моніторинг та корекція плану допомоги. На всіх етапах роботи з родиною соціальний працівник повинен моніторити результати наданої допомоги та при необхідності вносити корективи в план дій. Методичні рекомендації включають:

1. Проведення регулярних зустрічей з родиною для оцінки їхнього прогресу та коригування стратегії підтримки.

2. Використання інструментів оцінки ефективності: анкети, інтерв’ю, моніторинг змін в рівні благополуччя родини, таких як здоров’я, зайнятість, рівень освіти тощо.

3. При необхідності коригувати план допомоги, доповнюючи його новими етапами, що відповідають зміненим обставинам родини.

Робота з правовими аспектами. Для родин, що стикаються з юридичними проблемами, важливо, щоб соціальні працівники не тільки надавали інформацію про доступні послуги, але й допомагали у правовому супроводі. Методичні рекомендації включають:

1. Залучення юридичних консультантів для допомоги в питаннях оформлення соціальних виплат, отримання пільг, захисту прав дітей або інших правових питань.

2. Налагодження співпраці з правоохоронними органами для вирішення ситуацій, пов’язаних з насильством або іншими правопорушеннями в родині.

Підвищення кваліфікації соціальних працівників. Постійне вдосконалення професійних навичок соціальних працівників є важливим фактором у підвищенні якості надання допомоги. Рекомендується:

1. Регулярно брати участь у тренінгах та курсах підвищення кваліфікації, що допомагають соціальним працівникам ознайомитися з новими методами роботи та актуальними змінами в законодавстві.

2. Обмін досвідом з іншими фахівцями, участь у професійних конференціях та семінарах.

Використання сучасних інформаційних технологій. Впровадження цифрових технологій в практику соціальних працівників може значно покращити доступність допомоги для родин. Це включає:

1. Використання онлайн-платформ для подачі заявок на соціальні послуги, отримання консультацій або участі в освітніх програмах.

2. Вебінари та онлайн-тренінги, що дозволяють навчати родини важливим життєвим навичкам без необхідності відвідування офісу.

3. Використання мобільних додатків для моніторингу стану родини та її потреб.

Вже на основі теоретичного аналізу та емпіричного дослідження практики соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями у Тернуватській ОТГ розроблено комплекс методичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності роботи. Рекомендації структуровані за кількома

напрямами: удосконалення організації роботи, впровадження сучасних технологій, розвиток компетенцій фахівців, покращення координації та залучення додаткових ресурсів [17, с. 376; 23, с. 288].

Перший блок рекомендацій стосується удосконалення організації соціальної роботи. Пропонується впровадити систему кейс-менеджменту для всіх сімей, які перебувають у соціальному супроводі. Це передбачає призначення відповідального кейс-менеджера для кожної сім'ї, розробку індивідуального плану роботи з чіткими цілями та строками, регулярний моніторинг прогресу, координацію послуг від різних установ. Впровадження кейс-менеджменту дозволить забезпечити більш персоналізований підхід та підвищити ефективність втручань.

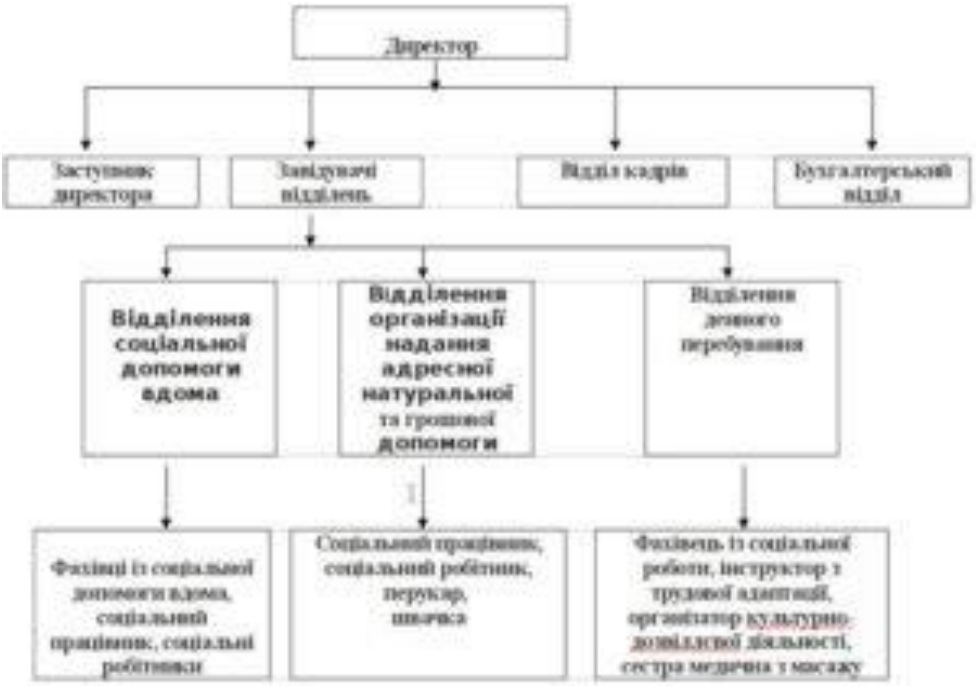

Рис. 2.2. Алгоритм роботи з малозабезпеченою сім'єю в рамках кейс-менеджменту [53]

Другий блок рекомендацій спрямований на впровадження технології соціального контракту. Соціальний контракт – це письмова угода між сім'єю та соціальною службою, в якій сім'я зобов'язується вжити конкретних заходів для виходу з бідності (працевлаштування, навчання, розвиток підсобного господарства), а служба – надати необхідну підтримку (фінансову, консультативну, організаційну). Термін контракту – від 3 до 12 місяців. Досвід

інших країн показує, що соціальний контракт підвищує мотивацію клієнтів та відповідальність обох сторін.

Третій блок рекомендацій присвячений розвитку профілактичних програм. Пропонується створити систему раннього виявлення сімей групи ризику через співпрацю з лікарнями (сім'ї з новонародженими), школами (сім'ї з дітьми), центром зайнятості (безробітні) [9, с. 284; 10, с. 70]. Для сімей групи ризику розробити превентивні програми: консультування з фінансового планування, навчання пошуку роботи, підтримка у кризових ситуаціях. Профілактика є економічно вигіднішою, ніж робота з вже стійко малозабезпеченими сім'ями.

Таблиця 2.7

План впровадження рекомендацій у Тернуватській ОТГ

Напрям	Конкретні заходи	Терміни	Відповідальні
Впровадження кейс-менеджменту	Навчання працівників, розробка форм документів	I квартал 2025	Директор ЦНСП
Соціальний контракт	Розробка положення, пілотний проект з 10 сімей	II квартал 2025	Начальник відділу соцзахисту
Профілактичні програми	Створення системи раннього виявлення	III квартал 2025	Кейс-менеджери
Міжвідомча координація	Створення координаційної ради	I квартал 2025	Голова ОТГ
Розвиток компетенцій	Тренінги з кейс-менеджменту, мотиваційного консультування	Протягом 2025	Відділ освіти
Залучення волонтерів	Навчання волонтерів, організація роботи	II квартал 2025	Громадські організації
Соціальне підприємництво	Створення швейної майстерні	III-IV квартал 2025	Центр зайнятості
Моніторинг та оцінка	Розробка системи показників, збір даних	Постійно	Всі служби

Четвертий блок рекомендацій стосується покращення міжвідомчої координації. Пропонується створити Координаційну раду з питань підтримки

вразливих сімей при виконавчому комітеті сільської ради, до складу якої увійдуть представники всіх служб, що працюють з малозабезпеченими (відділ соцзахисту, ЦНСП, центр зайнятості, служба у справах дітей, школи, медзаклади, громадські організації). Рада має засідати щомісяця, розглядати складні випадки, розробляти спільні плани дій, координувати програми.

П’ятий блок рекомендацій присвячений розвитку компетенцій соціальних працівників. Необхідно організувати систематичне підвищення кваліфікації з таких тем: сучасні технології соціальної роботи (кейс-менеджмент, соціальний контракт), мотиваційне консультування, робота з опором клієнтів, профілактика професійного вигорання [26, с. 70; 27, с. 368; 28, с. 256]. Важливо також запровадити регулярну супервізію для соціальних працівників, яка дозволить їм отримувати професійну підтримку, аналізувати складні випадки, розвивати рефлексивні навички.

Шостий блок рекомендацій спрямований на залучення додаткових ресурсів. Пропонується активніше співпрацювати з благодійними організаціями та міжнародними донорами, подавати заявки на гранти для реалізації проєктів підтримки малозабезпечених. Перспективним є розвиток соціального підприємництва, коли громада створює власні підприємства (наприклад, швейна майстерня, теплиця), де працевлаштовуються члени малозабезпечених сімей. Прибуток від таких підприємств може спрямовуватися на розвиток соціальних послуг.

Сьомий блок рекомендацій стосується залучення волонтерів та розвитку взаємодопомоги. Громадські активісти можуть бути залучені до патронажу сімей, організації дозвілля дітей, надання консультацій з окремих питань (юридичних, медичних. Важливо також сприяти створенню груп самодопомоги для малозабезпечених сімей, де вони можуть обмінюватися досвідом, підтримувати одне одного, спільно вирішувати проблеми. Такі групи зменшують ізоляцію та формують соціальний капітал.

Восьмий блок рекомендацій присвячений удосконаленню системи моніторингу та оцінки ефективності соціальної роботи. Пропонується

розробити систему показників ефективності, яка включатиме не лише кількісні показники (кількість отримувачів допомоги, обсяги фінансування), але й якісні (задоволеність клієнтів, зміни у функціонуванні сімей, досягнення цілей індивідуальних планів). Необхідно впровадити регулярний збір зворотного зв'язку від клієнтів та проводити щорічну оцінку результатів роботи.

Дев'ятий блок рекомендацій стосується інформаційної роботи та зміни ставлення до малозабезпеченості. Важливо проводити інформаційні кампанії у громаді, спрямовані на подолання стигматизації бідності, формування розуміння, що малозабезпеченість – це не провина людей, а соціальна проблема [6, с. 48; 13, с. 312]. Необхідно також покращити інформування населення про доступні послуги та програми підтримки через різні канали: інформаційні стенди, сайт громади, соціальні мережі, місцеве радіо.

Реалізація запропонованих рекомендацій вимагає поетапного впровадження, адаптації до умов конкретної громади, залучення всіх зацікавлених сторін. Очікуваними результатами є підвищення ефективності соціальної роботи, зменшення кількості стійко малозабезпечених сімей, покращення якості життя цільової групи, оптимізація використання ресурсів. Важливо, що більшість рекомендацій не потребують значних додаткових фінансових вкладень, а базуються на реорганізації роботи та підвищенні професіоналізму фахівців.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дипломної роботи здійснено комплексний аналіз організаційно-методичних засад соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями на рівні територіальної громади на прикладі Тернуватської об'єднаної територіальної громади Запорізької області. Встановлено, що в умовах децентралізації саме територіальні громади стають ключовими суб'єктами

реалізації державної соціальної політики та несуть основну відповідальність за надання соціальних послуг малозабезпеченим сім’ям.

Проаналізовано організаційну структуру системи соціального захисту в громаді, визначено основні напрями діяльності та функції соціальних працівників. З’ясовано, що соціальна робота в громаді здійснюється за такими напрямами, як матеріальна підтримка, соціальний супровід, консультування, сприяння працевлаштуванню та психологічна підтримка. Водночас встановлено, що домінування матеріальної допомоги над іншими формами втручання обмежує можливості подолання малозабезпеченості в довгостроковій перспективі.

На основі результатів емпіричного дослідження визначено реальний стан практики соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями у громаді. Виявлено, що соціальні працівники мають достатній професійний досвід і мотивацію, проте їхня діяльність ускладнюється високим навантаженням, дефіцитом ресурсів, недостатнім рівнем міжвідомчої координації та обмеженими можливостями для підвищення кваліфікації. Разом з тим позитивним є досвід реалізації інноваційних програм, зокрема «Школи батьківства», а також успішні кейси соціального супроводу сімей, які дозволили покращити їх матеріальне становище та підвищити рівень соціальної адаптації.

Проведений аналіз сильних і слабких сторін соціальної роботи в Тернуватській ОТГ засвідчив наявність потенціалу для подальшого розвитку системи соціальної підтримки. Обґрунтовано доцільність упровадження сучасних технологій соціальної роботи, зокрема кейс-менеджменту, соціального контракту, профілактичних програм та механізмів міжвідомчої взаємодії. Було проаналізовано напрями вдосконалення соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями. Акцент зроблено на необхідності впровадження сучасних соціальних технологій, посилення міжвідомчої взаємодії та професійного розвитку фахівців соціальної сфери. Окреслено, що ефективна підтримка малозабезпечених родин потребує комплексного підходу, що

включає не лише матеріальну допомогу, а й освітні, психологічні, юридичні та консультативні послуги. Індивідуалізація соціального супроводу, впровадження електронних сервісів, залучення громадських організацій, а також системне навчання працівників сприятимуть підвищенню якості послуг.

Особливе значення має міжвідомча взаємодія, яка дозволяє об’єднувати ресурси та компетенції різних установ (освітніх, медичних, правоохоронних тощо) задля створення єдиного плану підтримки сім’ї. Також наголошено на важливості психологічного супроводу родин, груп самодопомоги, програм ресоціалізації та моніторингу результатів допомоги.

Вдосконалення соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями має ґрунтуватися на принципах гуманності, міждисциплінарності, інноваційності та орієнтації на стійке підвищення якості життя родин.

Запропоновані методичні рекомендації спрямовані на підвищення ефективності соціальної роботи, оптимізацію використання ресурсів громади та зменшення кількості стійко малозабезпечених сімей.

Таким чином, другий розділ не лише відображає реальний стан соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями на рівні територіальної громади, а й формує практичне підґрунтя для впровадження управлінських і методичних змін, спрямованих на покращення якості життя даної категорії населення.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження теоретико-методологічних та організаційно-методичних засад соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями було досягнуто мети роботи та виконано поставлені завдання. Комплексний аналіз проблеми малозабезпеченості дозволив виявити її багатоаспектний характер, розробити рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи на рівні територіальних громад.

Теоретичний аналіз показав, що малозабезпеченість є складним соціальним явищем, яке не обмежується лише матеріальною депривацією, а включає обмеження доступу до освіти, охорони здоров’я, соціальної участі. Виділено чотири основні підходи до визначення малозабезпеченості: абсолютний (доходи нижче прожиткового мінімуму), відносний (доходи нижче медіанного), суб’єктивний (самооцінка становища) та багатовимірний (комплекс показників). Найбільш адекватним для розуміння проблеми є багатовимірний підхід, який враховує різні аспекти депривації.

Причини малозабезпеченості мають комплексний характер і діють на трьох рівнях: макрорівень (економічна криза, високий рівень безробіття, інфляція, недосконала система соціального захисту), мезорівень (регіональні особливості розвитку, доступність соціальної інфраструктури), мікрорівень (низька кваліфікація, хвороби, інвалідність, багатодітність, неповна сім’я). Наслідки малозабезпеченості є серйозними як для окремих сімей (погіршення здоров’я, обмеження освіти, дисфункціональні відносини), так і для суспільства (втрата людського капіталу, зростання соціальних витрат, поглиблення нерівності).

Методи і форми соціальної роботи з малозабезпеченими сім’ями є різноманітними і включають роботу на індивідуальному (соціальна діагностика, консультування, патронаж, соціальний супровід), груповому (тренінги, групи самодопомоги, терапевтичні групи) та громадському

(адвокація, розвиток громади, соціальне планування) рівнях. Ефективна підтримка поєднує матеріальну допомогу (грошові виплати, натуральна допомога, субсидії) з наданням соціальних послуг, психологічної підтримки, освітніх програм. Сучасні технології соціальної роботи (кейс-менеджмент, соціальний контракт, емпауермент) спрямовані на активізацію внутрішніх ресурсів сім'ї та її соціальну інтеграцію.

Професійні компетенції фахівця із соціальної роботи включають п'ять компонентів: когнітивний (теоретичні знання про бідність, методи роботи), операційний (практичні навички діагностики, планування, консультування), комунікативний (вміння встановлювати контакт, активно слухати, емпатійно реагувати), рефлексивний (здатність до самоаналізу, критичного мислення) та особистісний (емпатія, толерантність, відповідальність). Ключовими компетенціями для роботи з малозабезпеченими сім'ями є діагностична, планувальна, консультативна, організаційна, адвокаційна та оціночна.

Емпіричне дослідження практики соціальної роботи у Тернуватській об'єднаній територіальній громаді виявило, що організаційна структура включає п'ять основних суб'єктів надання послуг (районний відділ соціального захисту, структурний підрозділ громади, Центр надання соціальних послуг, службу у справах дітей, центр зайнятості), які працюють за п'ятьма напрямами: матеріальна підтримка (35 %), надання соціальних послуг (25 %), сприяння працевлаштуванню (15 %), освітні програми (15 %), психологічна підтримка (10 %). У 2023 році 187 сімей отримували державну допомогу малозабезпеченим, середній розмір якої становив 3 247 грн.

Аналіз досвіду соціальних працівників (n=12) показав переважання традиційних методів роботи над сучасними технологіями: консультування використовують 100 % респондентів, патронаж – 91,7 %, соціальну діагностику – 83,3 %, тоді як кейс-менеджмент – лише 33,3 %, а соціальний контракт не використовується взагалі. Основними проблемами у роботі є недостатнє фінансування та обмежені ресурси (відзначили 91,7 % респондентів), велике навантаження та нестача часу (83,3 %), низька

мотивація клієнтів до змін (75 %), недостатня координація між службами (58,3 %).

Позитивна динаміка результатів роботи за 2022-2023 роки підтверджує ефективність активізаційного підходу: зменшилася кількість сімей-отримувачів допомоги на 7,9 %, збільшилася кількість працевлаштованих членів сімей на 72,2 %, зросла кількість тих, хто пройшов навчання, на 91,7 %, а тих, хто вийшов з програми допомоги, – на 41,2 %. Це свідчить про те, що поєднання матеріальної підтримки з активізаційними заходами дає кращі результати, ніж виключно компенсаторна допомога.

Розроблено комплекс методичних рекомендацій, який включає: впровадження кейс-менеджменту для всіх сімей, які потребують інтенсивної підтримки; запровадження технології соціального контракту з чіткими зобов'язаннями сторін; розвиток профілактичних програм для сімей групи ризику; створення Координаційної ради для покращення міжвідомчої взаємодії; організація систематичного підвищення кваліфікації та супервізії для соціальних працівників; залучення додаткових ресурсів через гранти та соціальне підприємництво; активізація волонтерів та груп взаємодопомоги; удосконалення системи моніторингу та оцінки з включенням якісних показників; інформаційна робота для подолання стигматизації бідності.

Обґрунтовано модель вдосконаленої системи соціальної роботи, яка включає п'ять рівнів: стратегічний (Координаційна рада для планування та моніторингу), оперативний (кейс-менеджери з навантаженням 20-25 сімей кожен), підтримки (міжвідомча взаємодія соціальних служб), громадський (партнерство з ГО, волонтерами, бізнесом) та сімейний (активізація власних ресурсів через соціальний контракт). Ключовими принципами моделі є координація, індивідуальний підхід, комплексність, активізація та профілактика. Очікується, що впровадження запропонованих рекомендацій протягом 1-2 років дозволить досягти наступних результатів: охоплення 100 % сімей, які потребують інтенсивної підтримки, кейс-менеджментом (проти 33,3 % зараз); збільшення частки сімей у соціальному супроводі до 40 %

(проти 15 % зараз); скорочення середнього терміну перебування у програмі допомоги з 2,5 до 1,5 років; підвищення частки працевлаштованих членів сімей до 25-30 % (проти 16,6 % зараз); покращення оцінки ефективності роботи самими працівниками до 70 % «ефективно» і вище (проти 58,3 % «помірно» зараз).

Теоретична значущість дослідження полягає в систематизації та розвитку наукових знань про малозабезпеченість як соціальне явище, узагальненні методів і форм соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями в умовах територіальних громад, обґрунтуванні компетентнісного підходу до професійної підготовки соціальних працівників. Дослідження вносить внесок у розвиток теорії соціальної роботи в контексті децентралізації.

Практична значущість роботи визначається розробкою конкретних методичних рекомендацій для територіальних громад щодо організації соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями. Результати дослідження можуть бути використані у практиці соціальних служб, у підготовці та підвищенні кваліфікації соціальних працівників, у розробці місцевих програм соціальної підтримки.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні ефективності різних моделей соціального контракту в українських умовах, дослідженні психологічних аспектів роботи з малозабезпеченими сім'ями, порівняльному аналізі практики у міських і сільських громадах, вивченні можливостей цифровізації соціальної роботи.

Подолання бідності залишається однією з найважливіших соціальних проблем України. Ефективна соціальна робота з малозабезпеченими сім'ями вимагає не лише достатнього фінансування, але й професіоналізму фахівців, сучасних технологій, координації зусиль різних служб та громади. Перехід від пасивної допомоги до активізації власних ресурсів сімей, від фрагментарної підтримки до комплексного супроводу є ключем до досягнення сталих результатів у подоланні малозабезпеченості.

Отже, соціальна робота з малозабезпеченими сім’ями є одним із ключових напрямів державної соціальної політики та важливим інструментом забезпечення соціальної стабільності у громаді. Ця діяльність спрямована на подолання економічної, психологічної та соціальної вразливості родин, які стикаються з низьким рівнем доходів, обмеженим доступом до освітніх і медичних послуг, а також із ризиком соціальної ізоляції. У цьому контексті особливого значення набуває впровадження інноваційних соціальних технологій, що забезпечують комплексний підхід до підтримки сімей на всіх етапах їхньої соціалізації та реінтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипова С. П., Майданік І. В. Практичні навички соціального працівника. Київ : Фенікс, 2021. 256 с.

2. Балакірєва О. М., Середа Ю. В. Соціальні детермінанти бідності в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія.* 2021. № 1. С. 12-20.

3. Бевз Г. М. Психологічні наслідки бідності для дітей та підлітків. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2020. № 45. С. 134-145.

4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Київ : Логос, 2021. 320 с.

5. Буйваленко В. Р. Соціальна робота з різними типами сімей. *Науковий вісник.* 2022. № 4. С. 2-4.

6. Василькова Ю. В. Комунікативна компетентність у професійній діяльності соціального працівника. *Педагогіка та психологія.* 2020. № 2. С. 89-97.

7. Волинець Л. С. Причини малозабезпеченості українських сімей. *Український соціум.* 2022. № 1. С. 67-79.

8. Голова Н. І. Соціальний супровід неблагополучних сімей в практичній діяльності соціальних педагогів. *Професійна підготовка фахівців соціальної сфери : надбання, проблеми, перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 23-24 берез. 2012 р.).* Хмельницький, 2012. С. 140-141.

9. Гордієнко О. В. Концептуальні підходи до визначення бідності. *Демографія та соціальна економіка.* 2021. № 2. С. 45-58.

10. Горемикіна Ю. В. Багатовимірність бідності : теоретичні основи та методологія виміру. *Економіка і прогнозування.* 2020. № 4. С. 81-94.

11. Григоренко І. О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах : навч. посіб. для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка» Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.

12. Гриньова М. В., Губарь О. Г. Проблеми і перспективи роботи з дітьми вразливих груп населення в умовах закладів загальної освіти. *Основні цілі стратегії сталого розвитку: проблеми та перспективи : тези Міжнар.-наук. конф., (м. Полтава, 26 верес. 2024 р.).* Полтава, 2024. С. 416-417. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/24956 (дата звернення: 05.02.2026).

13. Дем'яненко М. Внутрішньо переміщені особи України : актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Україна : події, факти, коментарі.* 2018. № 3. С. 34-43.

14. Державна служба статистики України. Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2023 році. Київ, 2024. 78 с.

15. Дубич К. В. Система соціального захисту малозабезпечених сімей в Україні. Київ : Фенікс, 2022. 296 с.

16. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 05.10.2023 № 2623-IVURL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text. (дата звернення 05.02.2026).

17. Про охорону дитинства : Закон України від 05.10.2023 № 2402-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text. (дата звернення 05.02.2026).

18. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна / За ред. Л. П. Мельник, Т. Л. Опалюк. Вип. 39. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2024. 228 с.

19. Коляда Н., Левченко Н. Технології соціальної роботи : навчальний посібник. Умань : ВІЗАВІ, 2018. 337 с.

20. Запорізька міська рада. Звіти про реалізацію програми соціального захисту. URL: https://zp.gov.ua (дата звернення 05.02.2026р.).

21. Звєрєва І. Д. Соціальна робота в Україні : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 256 с.

22. Звєрєва І. Д. Технологія соціальної роботи з сім'єю : теорія і практика. Київ : Фенікс, 2020. 448 с.

23. Капська А. Й. Методологічні засади соціальної роботи з вразливими групами населення. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 376 с.

24. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми. Частина І. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ : ОБНОВА КОМП., 2017. 258 с.

25. Ковальчук І. В. Особливості соціального супроводу людей похилого віку в умовах війни. *Молодий вчений*. 2023. № 5 (117). С. 46-50.

26. Кравченко О. О. Професійна компетентність соціального працівника : теоретичні засади. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2022. Вип. 31. С. 67-77.

27. Кубаль Н. І. Теоретико-методологічні засади соціальної підтримки населення. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 176 с.

28. Купенко О. В. Соціальна робота : від теорії до практики : навч. посіб. Суми : СумДУ, 2020. 192 с.

29. Курило І. О. Демографічні чинники бідності в Україні. *Демографія та соціальна економіка.* 2020. № 3. С. 34-47.

30. Лібанова Е. М. Бідність населення України : методологія, методика та практика аналізу. Київ : НАН України, 2020. 456 с.

31. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота : підручник. Київ : Каравела, 2020. 368 с.

32. Макарова О. В. Соціальна інклюзія малозабезпечених : виклики для України. Київ : НАН України, 2022. 312 с.

33. Мамчур І. В. Соціально-психологічний супровід дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. *Наукові записки. Серія : Психологія*. 2023. № 1. С. 39-44.

34. Мандибура В. О. Малозабезпечені сім’ї в Україні : соціологічний аналіз. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг.* 2022. № 3. С. 95-108.

35. Мигович І. І. Форми та методи соціальної підтримки малозабезпечених сімей. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота.* 2021. Вип. 2. С. 123-129.

36. Мінсоцполітики ініціювало навчальні тренінги для фахівців, які надають послуги соціального супроводу сімей. URL: https://www.msp.gov.ua/news/22822.html (дата звернення 05.02.2026).

37. Моргай Л. А. Особливості діяльності соціального працівника у роботі з неблагополучними сім᾽ ями. *The scientific heritage*. Budapest, 2022. Vol. 2. № 85. С. 38-40.

38. Моргай Л. А. Робота соціального працівника з проблемними сім'ями. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи*. 2021. Випуск 79. Том 1. С. 227-230.

39. Новак І. М. Економічні наслідки бідності для держави та суспільства. *Економіка України.* 2022. № 5. С. 56-68.

40. Павленко П. Д. Технології соціальної роботи з різними групами населення : навчальний посібник. Київ : Хрещатик, 2020. 272 с.

41. Петрочко Ж. В. Емпауермент як технологія соціальної роботи з сім'ями. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2020. № 6. С. 145-153.

42. Пліско Є. Загальні стандарти соціальної роботи. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика.* 2023. Т. 1. № 1 (105).

43. Полєхіна В. Соціальна робота з проблемними сім'ями в умовах сьогодення. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2015. № 2 (11). С. 26-32.

44. Поліщук С. А. Інноваційні технології соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями. *Соціальна робота в Україні : теорія і практика*. 2023. № 1. С. 71-84.

45. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення 05.02.2026).

46. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям : Закон України від 01.06.2000 № 1768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14 (дата звернення: 05.02.2026).

47. Про організацію надання соціальних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 01.06.2020 № 587. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text (дата звернення 05.02.2026).

48. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення 05.02.2026).

49. Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text (дата звернення 05.02.2026).

50. Семигіна Т., Грига І. Соціальна робота. Теорії та методи соціальної роботи. Київ : Києво-Могилянська академія, 2004. 224 с.

51. Семигіна Т. В. Соціальне здоров’я малозабезпечених сімей. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2021. № 2. С. 89-97.

52. Семигіна Т. В., Грига І. М., Павленок П. Д. Кейс-менеджмент у соціальній роботі. Київ : Алерта, 2022. 288 с.

53. Соціальна робота з сім’ями: теорії моделі, ефективні практики: колективна монографія : монографія / С. Ю. Чернета та ін. Луцьк : Волинь поліграф, 2021. 323 с.

54. Стратегія подолання бідності : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2022 № 250-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-2022-р (дата звернення: 05.02.2026).

55. Студеняк М. Г. Соціальна підтримка в системі державного управління. Київ : НАДУ, 2021. 232 с.

56. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота з малозабезпеченими сім’ями : теорія і практика. Київ : Видавничий дім «Слово», 2021. 328 с.

57. Черенько Л. М. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2023. 284 с.

58. Чуйко О. В. Рефлексивна компетентність у структурі професіоналізму соціального працівника. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія : Педагогічні науки.* 2021. Вип. 145. С. 156-163.

59. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Центр навч. літератури, 2016. 466 с.

60. Alkire S., Foster J. Understandings and misunderstandings of multidimensional poverty measurement. *Journal of Economic Inequality*. 2021. Vol. 19. P. 3-31.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для опитування соціальних працівників

Шановні колеги!

Просимо Вас взяти участь у дослідженні, присвяченому вивченню досвіду соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями. Ваші відповіді допоможуть розробити рекомендації щодо підвищення ефективності роботи.

Опитування є анонімним.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

1. Ваш вік:

а. до 30 років;

б. 30-40 років;

в. 40-50 років;

г. понад 50 років.

2. Освіта:

а. вища освіта за спеціальністю «Соціальна робота»;

б. педагогічна освіта з перекваліфікацією;

в. психологічна освіта;

г. інша (вкажіть) _____

3. Загальний стаж роботи у сфері соціального захисту:

а. до 3 років;

б. 3-5 років;

в. 5-10 років;

г. понад 10 років.

4. Місце роботи:

структурний підрозділ з питань соціального захист

центр надання соціальних послуг

Інше (вкажіть) _____

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ФОРМИ РОБОТИ

5. Які методи роботи Ви використовуєте у роботі з малозабезпеченими сім'ями? (можна обрати декілька варіантів)

а. соціальна діагностика;

б. консультування;

в. патронаж;

г. соціальний супровід;

д. кейс-менеджмент;

е. групова робота;

ж. надання матеріальної допомоги;

з. соціальний контракт;

и. інше (вкажіть) _____

6. Як часто Ви відвідуєте малозабезпечені сім'ї?

а. щотижня;

б. раз на місяць;

в. раз на квартал;

г. за необхідності;

д. не відвідую;

7. Чи розробляєте Ви індивідуальний план роботи з кожною сім'єю?

а. так, завжди;

б. іноді;

в. рідко;

г. ні;

8. Які форми допомоги Ви найчастіше надаєте малозабезпеченим сім'ям? (можна обрати декілька варіантів)

а. грошова допомога;

б. натуральна допомога (продукти, одяг);

в. субсидії на комунальні послуги;

г. психологічна підтримка;

д. юридичне консультування;

е. сприяння працевлаштуванню;

ж. навчальні програми;

з. організація дозвілля дітей;

и. інше (вкажіть) _____

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ

9. З якими основними проблемами Ви стикаєтесь у роботі з малозабезпеченими сім'ями? (можна обрати декілька варіантів)

а. недостатнє фінансування та обмежені ресурси;

б. велике навантаження та нестача часу;

в. низька мотивація клієнтів до змін;

г. недостатня координація між різними службами;

д. відсутність транспорту для виїздів;

е. брак можливостей для підвищення кваліфікації;

ж. емоційне вигорання;

з. опір та недовіра з боку сімей;

и. інше (вкажіть) _____

10. Наскільки ефективною Ви вважаєте свою роботу з малозабезпеченими сім'ями?

а. дуже ефективною;

б. помірно ефективною;

в. недостатньо ефективною;

г. важко відповісти.

11. Які критерії ефективності Ви використовуєте для оцінки своєї роботи? (можна обрати декілька варіантів)

а. кількість сімей, які вийшли з програми допомоги;

б. покращення матеріального становища сімей;

в. підвищення батьківської компетентності;

г. задоволеність клієнтів;

д. зменшення кількості звернень;

е. працевлаштування членів сімей;

ж. інше (вкажіть) _____

РОЗДІЛ 4. РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ПОБАЖАННЯ

12. Що, на Вашу думку, могло б підвищити ефективність роботи з малозабезпеченими сім'ями? (можна обрати декілька варіантів)

а. збільшення фінансування;

б. зменшення навантаження на працівників;

в. навчання сучасним технологіям роботи;

г. покращення міжвідомчої координації;

д. забезпечення транспортом;

е. супервізія та підтримка;

ж. залучення волонтерів;

з. створення нових програм для сімей;

и. інше (вкажіть) _____

13. Чи брали Ви участь у навчаннях/тренінгах з соціальної роботи протягом останнього року?

а. так (вкажіть тему) _____;

б. ні;

14. Ваші пропозиції щодо вдосконалення соціальної роботи з малозабезпеченими сім'ями:

_____

_____

_____

Дякуємо за участь у дослідженні!

Додаток Б

Первинні дані опитування соціальних працівників

Таблиця Б.1

Соціально-демографічні характеристики респондентів (n=12)

Показник	Кількість осіб	Відсоток (%)
Вік:		
до 30 років	2	16,7
30-40 років	5	41,6
40-50 років	3	25,0

Таблиця Б.2

Розподіл за освітою та стажем роботи

Показник	Кількість осіб	Відсоток (%)
Освіта:		
Соціальна робота	6	50,0
Педагогічна з перекваліфікацією	4	33,3
Психологічна	2	16,7
Стаж роботи:		
до 5 років	3	25,0
5-10 років	5	41,7

Таблиця Б.3

Методи роботи, що використовуються соціальними працівниками

Метод роботи	Кількість респондентів	Відсоток (%)
Консультування	12	100,0
Патронаж	11	91,7
Соціальна діагностика	10	83,3
Надання матеріальної допомоги	9	75,0
Соціальний супровід	7	58,3
Кейс-менеджмент	4	33,3
Групова робота	3	25,0
Соціальний контракт	0	0,0
Інші методи	2	16,7

Додаток В

Детальні кейси роботи з малозабезпеченими сім’ями

КЕЙС № 1

Багатодітна сім’я з нестабільним доходом

Склад сім’ї, батько (38 років) – працює сезонно в сільському господарстві. мати (35 років) – домогосподарка, діти: 13 років (7 клас), 9 років (3 клас), 6 років (старша група ДНЗ).

Опис ситуації. Сім’я звернулася за допомогою у жовтні 2022 року. Основна проблема – нерегулярний дохід родини. У весняно-літній період батько має стабільний заробіток, проте восени та взимку родина залишається практично без коштів. Середній дохід на члена сім’ї в несезон становив лише 1 890 грн, що значно нижче прожиткового мінімуму. Мати не працює через необхідність догляду за трьома дітьми.

Виявлені потреби:

1. Матеріальна підтримка для забезпечення базових потреб.

2. Працевлаштування матері для стабілізації доходу.

3. Підтримка дітей у навчанні та розвитку.

4. Психологічна підтримка сім’ї.

Здійснені заходи:

1. Призначено державну допомогу малозабезпеченим сім’ям (3 450 грн/міс).

2. Оформлено субсидію на комунальні послуги.

3. Організовано безкоштовне харчування для всіх трьох дітей у навчальних закладах.

4. Надано адресну допомогу до початку навчального року (шкільне приладдя, одяг).

5. Мати направлена на професійне навчання (курси перукаря) терміном 3 місяці.

6. Здійснювався соціальний супровід: щомісячні відвідування, консультування з питань сімейного бюджету.

7. Діти залучені до гуртків при будинку культури (за грантовою програмою) .

Результати (через 14 місяців):

1. Мати успішно пройшла навчання та працевлаштувалася у місцевому салоні краси.

2. Сумарний дохід сім'ї збільшився до 18 500 грн/міс.

3. Сім'я вийшла з програми допомоги малозабезпеченим (грудень 2023).

4. Діти демонструють хорошу успішність у школі.

5. Психологічний клімат у сім'ї покращився.

Висновки. Даний випадок демонструє ефективність комплексного підходу, що поєднує матеріальну підтримку з активізаційними заходами. Ключовим фактором успіху стало професійне навчання матері, яке дозволило родині здобути стабільне джерело доходу.

КЕЙС № 2

Неповна сім'я з малолітніми дітьми

Склад сім'ї, мати-одиначка (29 років) – тимчасово безробітна та діти: 7 років (1 клас), 3 роки (потребує місця у ДНЗ).

Опис ситуації. Після розлучення жінка залишилася одна з двома дітьми. Попередньо працювала продавцем, але змушена була звільнитися через необхідність догляду за молодшою дитиною. Аліменти на дітей не надходили регулярно. Дохід складався лише з державної допомоги на дітей (близько 3 200 грн). Жінка перебувала у стані депресії, мала низьку самооцінку.

Виявлені потреби:

1. Термінова матеріальна підтримка.

2. Влаштування молодшої дитини до ДНЗ.

3. Психологічна підтримка матері.

4. Працевлаштування (з можливістю гнучкого графіку) .

5. Юридична допомога щодо стягнення аліментів.

Здійснені заходи:

1. Призначено допомогу малозабезпеченим сім’ям (2 890 грн/міс).

2. Надано адресну допомогу (продуктові набори, дитячий одяг).

3. Оформлено першочергове влаштування молодшої дитини до ДНЗ з пільговою оплатою.

4. Старша дитина влаштована у групу продовженого дня у школі.

5. Організовано 8 сесій психологічного консультування для матері.

6. Надано юридичну консультацію, підготовлено документи для подання до суду щодо стягнення аліментів.

7. Сприяння у працевлаштуванні на неповний робочий день (4 години) у місцевому магазині.

Результати (через 10 місяців):

1. Молодша дитина влаштована до ДНЗ.

2. Мати працевлаштована на неповний робочий день (заробіток 6 500 грн/міс) .

3. Психологічний стан матері значно покращився.

4. Через суд стягнуто заборгованість з аліментів.

5. Розмір допомоги зменшено (продовжує отримувати у меншому розмірі) .

6. Плануєтьсяперехід на повний робочий день.

Висновки. Кейс демонструє важливість комплексної підтримки, яка враховує не лише матеріальні, але й психологічні та соціальні аспекти. Критичними факторами успіху стали психологічна підтримка матері та організація догляду за дітьми, що дозволило їй повернутися до трудової діяльності.

Додаток Г

Зразок індивідуального плану роботи з малозабезпеченою сім’єю

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН

соціальної роботи з малозабезпеченою сім’єю

Дата складання плану: _____

ПІБ соціального працівника: _____

Відомості про сім’ю:

Склад сім’ї: _____

Адреса: _____

Контактний телефон: _____

1. ДІАГНОСТИКА СИТУАЦІЇ

Основні проблеми:

– низький рівень доходів;
– безробіття членів сім’ї;
– житлові проблеми;
– проблеми зі здоров’ям;
– проблеми виховання дітей;
– конфлікти в сім’ї;
– інше: _____

Ресурси сім’ї:

рудові: _____

Освітні: _____

Соціальні (підтримка родичів, друзів): _____

Особистісні (навички, якості): _____

2. МЕТА РОБОТИ З СІМ’ЄЮ

_____

_____

3. ПЛАН ЗАХОДІВ

№	Напрям роботи	Заходи	Відповідальні	Терміни
1	Матеріальна підтримка	Оформлення допомоги малозабезпеченим	Соц. працівник	
2	Працевлаштування	Реєстрація у службі зайнятості	Соц. працівник	
3	Професійне навчання	Направлення на курси	Служба зайнятості	
4	Підтримка дітей	Оформлення безкоштовного харчування	Соц. педагог	
5	Психологічна допомога	Консультування	Психолог	
6	Розвиток батьківських компетенцій	Участь у програмі «Школа батьківства»	Соц. працівник	

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Покращення матеріального становища сім’ї.

Працевлаштування члена/членів сім’ї.

Підвищення батьківської компетентності.

Покращення психологічного клімату в сім’ї.

Вихід з програми допомоги малозабезпеченим.

Інше: _____

5. МОНІТОРИНГ ВИКОНАННЯ ПЛАНУ

Дата	Проведені заходи	Результати

План погоджено з сім’єю: _____ (підпис, дата)

Соціальний працівник: _____ (підпис, дата)

Додаток Д

Програма «Школа батьківства» для малозабезпечених сімей

ПРОГРАМА
«ШКОЛА БАТЬКІВСТВА»
для малозабезпечених сімей Тернуватської ОТГ

Мета програми:

Підвищення батьківської компетентності, формування навичок ефективного управління сімейним бюджетом, покращення психологічного клімату в малозабезпечених сім'ях.

Завдання програми:

1. Навчити батьків основам планування та управління сімейним бюджетом.

2. Розвинути навички конструктивної комунікації в сім'ї.

3. Підвищити обізнаність щодо прав та пільг для малозабезпечених сімей.

4. Сформувати мотивацію до активного вирішення життєвих проблем.

5. Створити групу взаємопідтримки між учасниками.

Цільова аудиторія:

Батьки з малозабезпечених сімей, які отримують державну допомогу або перебувають на обліку у соціальних службах громади.

Тривалість програми:

10 занять по 2 години (загалом 20 годин). Періодичність – 1 раз на тиждень.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЗАНЯТЬ

№	Тема заняття	Зміст	Відповідальний
1	Знайомство. Цілі та завдання програми	Знайомство учасників, правила групи, очікування	Соціальний працівник
2	Сімейний бюджет: основи планування	Структура доходів та витрат, способи економії	Соціальний працівник
3	Права та пільги для малозабезпечених	Державна допомога, субсидії, пільги для дітей	Соціальний працівник
4	Пошук роботи та самозайнятість	Складання резюме, підготовка до співбесіди, ідеї для заробітку	Представник служби зайнятості
5	Здоров’я та економія	Безкоштовна медицина, профілактика, здорове харчування	Медична сестра
6	Виховання дітей без стресу	Особливості віку, методи виховання, позитивна дисципліна	Психолог
7	Спілкування в сім’ї	Конструктивна комунікація, вирішення конфліктів	Психолог
8	Освіта дітей: можливості та ресурси	Безкоштовні гуртки, онлайн-ресурси, стипендії	Соціальний педагог
9	Стрес та як з ним справлятися	Методи релаксації, самодопомога, підтримка	Психолог
10	Підбиття підсумків. План дій	Обговорення результатів, індивідуальні плани розвитку	Соціальний працівник

Форми роботи: міні-лекції, групові дискусії, практичні вправи, аналіз реальних ситуацій, рольові ігри, обмін досвідом.

Очікувані результати:

– підвищення рівня знань про управління сімейним бюджетом;

– покращення навичок планування витрат;

– зростання батьківської компетентності;

– покращення психологічного стану учасників;

– формування групи взаємопідтримки;

– підвищення мотивації до змін.

Додаток Е

Зразок соціального контракту з малозабезпеченою сім’єю

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРАКТ

про надання соціальної підтримки малозабезпеченій сім’ї

с. Тернувате «___» _____ 20__ р.

Центр надання соціальних послуг Тернуватської об’єднаної територіальної громади в особі директора _____, що діє на підставі Статуту (далі – Центр), з однієї сторони, та громадянин/ка _____, (далі – Отримувач), з іншої сторони, разом іменовані Сторони, уклали цей Соціальний контракт про наступне:

1. ПРЕДМЕТ КОНТРАКТУ

1.1. Центр зобов’язується надати Отримувачу комплексну соціальну підтримку відповідно до Індивідуального плану, а Отримувач зобов’язується активно співпрацювати з Центром та вжити заходів для подолання складної життєвої ситуації.

1.2. Мета контракту: _____

_____

1.3. Термін дії контракту: з «___» _____ 20__ р. по «___» _____ 20__р.

2. ЗОБОВ’ЯЗАННЯ ЦЕНТРУ

2.1. Центр зобов’язується:

2.1.1. Оформити державну допомогу малозабезпеченим сім’ям;

2.1.2. Надати консультації з питань соціального захисту;

2.1.3. Сприяти у працевлаштуванні або професійному навчанні;

2.1.4. Організувати психологічну підтримку (за потреби);

2.1.5. Забезпечити соціальний супровід сім’ї;

2.1.6. Сприяти у вирішенні житлових питань (за потреби) ;

2.1.7. Інше: _____

3. ЗОБОВ’ЯЗАННЯ ОТРИМУВАЧА

3.1. Отримувач зобов’язується:

3.1.1. Зареєструватися у службі зайнятості (якщо не працює);

3.1.2. Активно шукати роботу або пройти професійне навчання;

3.1.3. Брати участь у програмі «Школа батьківства»;

3.1.4. Раціонально використовувати отриману допомогу;

3.1.5. Забезпечити відвідування дітьми навчальних закладів;

3.1.6. Регулярно (не рідше 1 разу на місяць) спілкуватися з соціальним працівником;

3.1.7. Інформувати Центр про зміни у житті сім’ї;

3.1.8. Інше: _____

4. МОНІТОРИНГ ТА ОЦІНКА

4.1. Виконання зобов’язань за контрактом оцінюється щомісяця.

4.2. Критерії успішності:

– працевлаштування члена сім’ї;

– проходження професійного навчання;

– покращення матеріального становища;

– участь у програмах підтримки;

– підвищення батьківської компетентності.

5. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН

5.1. У разі систематичного невиконання Отримувачем своїх зобов’язань без поважних причин, Центр має право розірвати контракт достроково з письмовим попередженням за 30 днів.

5.2. У разі невиконання Центром своїх зобов’язань, Отримувач має право звернутися до керівництва громади.

6. ЗАКЛЮЧНІ ПОЛОЖЕННЯ

6.1. Контракт може бути продовжено за згодою обох сторін.

6.2. Зміни до контракту вносяться за взаємною згодою сторін.

6.3. Контракт складено у двох примірниках, що мають однакову юридичну силу.

7. ПІДПИСИ СТОРІН

Від Центру:	Отримувач:
Директор ЦНСП	
_____	_____
(підпис, П.І.Б.)	(підпис, П.І.Б.)

М.П.